

พุทธวิธีแก้ปัญหา เพื่อศตวรรษที่ ๒๑

(A Buddhist Solution for the Twenty-first Century)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

(Bhikkhu P. A. Payutto)

พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑

(A Buddhist Solution for the Twenty-first Century)

© พระพรหมคุณาภรณ์ (Bhikkhu P. A. Payutto)

ISBN 974-89163-6-7

พิมพ์ครั้งที่ ๑๕ - สิงหาคม ๒๕๕๑

พิมพ์ที่

สารบัญ

อนุโมทนา (๑)

พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑ ๑

มรดกสำหรับศตวรรษที่ ๒๑:

สันติสุข หรือความทุกข์และปัญหา ๑

โลกพัฒนาก้าวไกล ทำไมมนุษย์ไม่พบสันติสุข ๔

เมื่อเป็นการพัฒนา บนฐานของปัญหา

ไม่ว่าจะเจริญเพียงใด ปัญหาที่ต้องเจริญตามไป ๖

อารยธรรมไม่นำสู่ความเกษมศานต์

เพราะสร้างสรรค์มาบนรากฐานที่เป็นปัญหา ๙

โลกเริ่มสำนึกรู้ตัว และจับจุดของปัญหาได้

แต่จะแก้ไขสำเร็จ ต้องมองสาเหตุให้ได้ครบถ้วน ๑๒

ศาสนาจล้าสมัย ถ้าช่วยคนให้เป็นสุขได้แค่ในหมู่พวก

แล้วกลายเป็นตัวสร้างปัญหาเมื่อคนออกมานอกกลุ่มของตัวเอง ๑๔

สิทธิมนุษยชนเป็นหลักประกันช่วยโลกไว้

ในยุคสมัยที่มนุษย์ยังมีรากฐานความคิดที่ผิดพลาด ๑๗

หลักสิทธิมนุษยชน เป็นบัญญัติของคน

บนฐานแห่งจริยธรรมเชิงลบ ๒๐

จริยธรรมเชิงบวกจะต้องขึ้นมา นำ จึงจะทำให้โลกอยู่ดีได้

โดยมีความหลากหลายในความเป็นหนึ่งเดียว ๒๒

จริยธรรมเชิงลบ ตั้งอยู่บนฐานของการป้องกันตัว

จริยธรรมเชิงบวก ตั้งอยู่บนฐานแห่งการพัฒนาตัวของมนุษย์ ๒๕

จริยธรรมเชิงลบ จบลงด้วยการประนีประนอมข้างนอก

พร้อมกับความขุ่นหมองคับข้องจิตอยู่ข้างใน๒๘

จะก้าวจากจริยธรรมเชิงลบ สู่จริยธรรมเชิงบวกได้

ต้องเข้าใจความหมายของอิสรภาพให้ถูกต้อง ๓๑

อิสรภาพในความหมายที่ถูกต้องครบสามขั้น

เป็นฐานของระบบความสัมพันธ์ที่ประสานกลมกลืน ๓๔

ถ้าจะให้การพัฒนาพามวลมนุษย์สู่สันติสุข

ทุกระบบการของสังคมต้องปรับรากฐานความคิดกันใหม่.....๓๘

ระบบประนีประนอมบนฐานความคิดที่ผิด

ควรต้องปิดฉากลงไปด้วยกันกับศตวรรษที่ ๒๐๔๒

เริ่มยุคใหม่แห่งศตวรรษที่ ๒๑

ด้วยแนวความคิดใหม่เดิมแท้แห่งสังฆธรรม..... ๔๔

สร้างสรรค์อารยธรรมใหม่ ให้แก่ศตวรรษที่ ๒๑

เพื่อสันติสุขที่แท้และยั่งยืน บนฐานความคิดที่ถูกต้องสมบูรณ์.....๔๘

พุทธวิธีแก้ปัญหา เพื่อศตวรรษที่ ๒๑*

ท่านผู้เป็นญาติมิตรร่วมโลกทั้งหลาย

วันนี้ นับเป็นครั้งแรกในศตวรรษ ที่เราทั้งหลายได้มา ร่วมการประชุมมหาสันนิบาตทางศาสนาระดับนานาชาติที่ใหญ่โตมหึมาขนาดนี้ ระหว่างช่วงเวลา ๑๐๐ ปี นับแต่การประชุมสภาศาสนาครั้งก่อนเป็นต้นมา โลกได้ประสบความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ๆ มากมายหลายครั้ง คนพูดกันว่า บัดนี้ เราได้เข้ามาอยู่ในสังคมที่ผ่านพ้นยุคอุตสาหกรรมมาเป็นสังคมข่าวสารข้อมูล และกำลังก้าวเข้าสู่ยุคหลังสงครามเย็น

มรดกสำหรับศตวรรษที่ ๒๑:

สันติสุข หรือความทุกข์และปัญหา

เมื่อสงครามเย็น (Cold War) สิ้นสุดลง ความตึงเครียด และภัยที่น่ากลัวจากการเผชิญหน้าของมหาอำนาจ ๒ ฝ่าย ในโลกที่แบ่งกันเป็น ๒ ค่าย ก็ดูเหมือนจะสิ้นสุดลงไปด้วยพร้อมกับการที่ศตวรรษที่ ๒๐ ก็จะมีสิ้นสุดลง คนทั้งหลายจำนวนมากมี

* สารบรรยาย สำหรับที่ประชุมสภาศาสนาโลก ปี ๒๕๓๖ ณ เมืองชิคาโก สหรัฐอเมริกา
๒๘ ส.ค. - ๔ ก.ย. พ.ศ. ๒๕๓๖

ความหวังว่า ต่อไปนี้ในศตวรรษที่ ๒๑ มนุษย์คงจะมีความสุขสบายขึ้น โลกจะมีสันติภาพ

แต่หลังจากนั้นไม่นานเท่าไร คนก็รู้สึกว่าเรื่องจะไม่เป็น อย่างนั้นเสียแล้ว ปรากฏต่อมาว่า ถึงแม้ภัยที่คิดว่าผ่านพ้นไปได้นั้น จะเป็นภัยอันตรายใหญ่ที่น่ากลัวมาก ซึ่งอาจจะทำให้โลก ถล่มทลายลงด้วยสงครามนิวเคลียร์ แต่ภัยใหญ่นั้นก็ได้แต่ น่ากลัวเท่านั้น มันมิใช่ภัยที่จะเกิดขึ้นจริง เมื่อภัยอันใหญ่นั้นหมดไป แล้ว การณ์ก็กลับกลายเป็นว่า ภัยอันตรายขนาดย่อยเล็กลงน้อยลง ไป ได้เกิดขึ้นในที่ต่างๆ กระจัดกระจายทั่วไปมากมาย ซึ่งเป็นอันตรายที่เกิดขึ้นจริงๆ

ภัยอันตรายใหญ่ของสงครามเย็นนั้นทำให้คนเอาใจมา จดจ่อรวมอยู่เป็นจุดเดียวกัน ถึงแม้มันจะเป็นภัยใหญ่ที่น่ากลัวก็จริง แต่ภัยากที่จะเกิดขึ้น แต่พอมาถึงภัยขนาดย่อยกระจัดกระจายนี้ มันกลับเกิดขึ้นจริงและคุมได้ยากกว่า แม้แต่ภัยจากอาวุธนิวเคลียร์ที่นึกว่าจะสิ้นสุดลง ก็หาได้สิ้นสุดลงจริงไม่ แต่กลับยิ่งน่ากลัวกว่าเก่า เพราะคุมได้ยาก เนื่องจากอาวุธร้ายนั้น ได้กระจายไปอยู่ในมือของประเทศต่างๆ มากมาย แม้แต่ที่เป็นประเทศเล็กๆ และมีภูมิหลังต่างๆ กัน

แต่ก่อนนี้ก็กลัวสงครามระหว่างค่ายอุดมการณ์ เมื่อ สงครามระหว่างค่ายอุดมการณ์จางหายไป ก็กลับมีความขัดแย้ง เนื่องจากความแบ่งแยกในเรื่องเชื้อชาติ เรื่องผิว เรื่องศาสนา ขัดเจนรุนแรงยิ่งขึ้น มีการเข่นฆ่าสังหารกันอย่างโหดเหี้ยมทารุณ

สงครามภายในประเทศต่างๆ ที่เป็นเรื่องของความแบ่งแยก เหล่านี้ปรากฏมากขึ้น กระจ่ายไปในที่ต่างๆ ทั่วทุกส่วนของโลก

นอกจากนั้นก็มีปัญหาการก่อการร้ายที่รุนแรงยิ่งขึ้นทุกที การที่โลกแคบเข้า เนื่องจากเทคโนโลยีด้านข่าวสารข้อมูลได้ พัฒนาไปไกล ทำให้ผู้คนติดต่อถึงกันได้ทางการสื่อสารคมนาคม ติดต่อกันง่ายและไปมาสะดวก แต่แล้วก็ปรากฏว่าการติดต่อกัน ไปมาสะดวกนี้กลับกลายเป็นการทำให้ปัญหาพลอยมีโอกาสรุนแรงมากขึ้นด้วย เพราะการก่อการร้ายก็ตามติดเข้ามากับการสื่อสารคมนาคมนั่นเอง ทำให้การเดินทางยากลำบาก และภัยอันตรายก็ไปจากประเทศหนึ่งถึงอีกประเทศหนึ่งได้ง่าย คนร้ายสามารถไปก่อการร้ายในประเทศอื่นๆ ได้ฉับไว

ไม่ใช่แค่นั้น เรื่องนี้ยังกระทบมาถึงปัญหาการอพยพเข้าเมือง และการลี้ภัยอีกด้วย ทำให้คนในประเทศต่างๆ หวาดระแวงกัน ในขณะที่สงครามเชื้อชาติและสงครามศาสนาทำให้มีการอพยพลี้ภัยมากขึ้น ปัญหาจากการอพยพลี้ภัยนั้นก็เกิดขึ้นอีกแบบหนึ่ง เนื่องจากในการอพยพลี้ภัยนั้นก็มีผู้ที่แอบแฝงเข้าไป ดำเนินการก่อการร้ายระหว่างประเทศ

นอกจากนี้ ปัญหาการอพยพและลี้ภัยยังส่งผลให้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนเพิ่มมากขึ้น ในเมื่อชนเจ้าถิ่นไม่พอใจต่อผู้อพยพลี้ภัยเข้ามา เนื่องจากความรังเกียจในด้านเชื้อชาติ ศาสนาและสีผิวบ้าง กลัวว่าผู้อพยพลี้ภัยเหล่านั้นจะแย่งโอกาสในการทำมาหากินบ้าง ทำให้เกิดการทำร้ายและกีดกันกัน ความ

ยุ่งยากเดือดร้อนก็ยิ่งแผ่ขยายออกไป พร้อมกับที่ความสงบสุขในสังคมมนุษย์ก็ลดน้อยลง

การแบ่งแยก รังเกียจ และเกลียดชังกันนี้ ถูกทำให้แรงเพิ่มมากขึ้นด้วยการแก่งแย่งแข่งขันกัน ในการแสวงหาทรัพยากร เมื่อคนโลภแข่งขันแย่งชิงทรัพยากรกัน ก็เบียดเบียนกันเองด้วย แล้วก็ต้องไปเอาทรัพยากรนั้นจากธรรมชาติด้วย ก็เลยเกิดปัญหาทั้งสองประการ คือ ทั้งปัญหาทางด้านธรรมชาติที่คนไปเบียดเบียนทำลาย ทำให้สภาพแวดล้อมเสื่อมลงแรงขึ้น และเกิดความขาดแคลนทรัพยากร พร้อมกันนั้นคนก็เบียดเบียนคนด้วยกันมากยิ่งขึ้นด้วย

โดยเฉพาะปัญหาธรรมชาติแวดล้อมเสีย และทรัพยากรขาดแคลนหรือสิ้นเปลืองหมดไปนี้ ก็มาเกิดขึ้นหรือมาปรากฏเป็นผลชัดเจนขึ้นเมื่อจะสิ้นศตวรรษที่ ๒๐ นี้เอง ซึ่งจะส่งผลให้คนในศตวรรษที่ ๒๑ ต้องเดือดร้อนมาก กลายเป็นว่าคนในศตวรรษที่ ๒๑ จะต้องรับมรดกผลกระทบของคนที่ทำไว้ในศตวรรษที่ ๒๐ ทรัพยากรมากมายของธรรมชาติที่สั่งสมมาโดยใช้เวลาหลายร้อยล้านปี ถูกคนผลาญให้หมดไปในเวลาเพียง ๑๐๐ - ๒๐๐ ปีเท่านั้นเอง

โลกพัฒนาก้าวไกล ทำไมมนุษย์ไม่พบสันติสุข

เท่าที่พูดมานี้จะเห็นชัดว่า ปัญหาทั้งหลายเกิดจากความชิงชัง หรือเกลียดชังกัน ด้วยอำนาจของโทสะอย่างหนึ่ง และปัญหาที่เนื่องจากความโลภอย่างหนึ่ง โลภะและโทสะนี้เป็นตัว

การสำคัญ เมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้ามากขึ้น ตลอดจนเกิดมี high technology หรือเทคโนโลยีขั้นสูง ซึ่งเกี่ยวข้องกับข่าวสารข้อมูลขึ้นมา ก็ปรากฏว่าความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีเหล่านั้น ถูกนำมาสนอง โลภะ และ โทสะ คือถูกใช้เป็นเครื่องมือรับใช้โลภะ และโทสะ ให้แสดงฤทธิ์เดชได้เต็มแรงเต็มกำลังยิ่งขึ้น

การสร้างความสำเร็จทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมที่เป็นมา ได้เป็นไปในแนวทางของการสนองโลภะและโทสะเสียเป็นส่วนใหญ่ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี พร้อมทั้งความเจริญของเทคโนโลยีทางด้านข่าวสารข้อมูลและการสื่อสาร ได้ถูกใช้ในการนำมาหลอมนมนุษย์ให้พลัดพลินลุ่มหลงอยู่ในความมัวเมาต่างๆ มากกว่าจะใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต หรือพัฒนาตัวมนุษย์เอง เทคโนโลยีเหล่านั้นถูกใช้เป็นเครื่องมือแสวงหาสิ่งบำเรอความสุขสนองความโลภ และพร้อมกันนั้นก็ใช้เป็นเครื่องมือสนองโทสะรับใช้การทำลายด้วยความเกลียดชังกัน มีการแย่งชิงสิ่งบริโภคนัน การครอบงำกัน และการพยายามกำจัดกัน เนื่องจากการรังเกียจแบ่งแยกพวก ผิว เชื้อชาติ ศาสนา ความเกลียดชังแบ่งแยกกันก็มีอยู่แล้ว ความโลภยังมาหนุนให้ความเกลียดชังแบ่งแยกนั้นร้ายแรงยิ่งขึ้นไปอีก

แม้แต่เทคโนโลยีที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการอำนวยความสะดวกสบายต่างๆ ก็กลับถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือทำลายล้างมนุษย์เสียเอง ทำให้คนในยุคที่เจริญนี้ กลับมีภัยอันตรายมากขึ้น เพราะทำลายกันได้ง่ายยิ่งขึ้น ยกตัวอย่างเช่น ไฟฟ้าที่

เป็นเครื่องมือให้แสงสว่าง และให้พลังงานต่างๆ แต่ก่อนนั้นคนจะทำลายกันโดยจะให้ไฟดับทั้งเมือง จะต้องไปเที่ยวตามดับไฟแต่ละบ้านๆ แต่ปัจจุบันนี้เพียงทำลายที่แหล่งจ่ายไฟฟ้ากลางหรือโรงงานผลิตไฟฟ้าแห่งเดียว ไฟก็ดับทั้งเมือง พลังงานใช้ไม่ได้ คนเกิดความเดือดร้อนทีเดียวทั่วทั้งเมือง

ตกลงว่า ความโลภเห็นแก่ตัว และความชิงชังรังเกียจกันที่เคียดแค้นกันมานี้แหละ ได้ก่อปัญหาให้แก่มนุษย์ทั้งในระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเอง และมนุษย์กับธรรมชาติ

การแก้ปัญหาข้างต้นนี้ จะทำได้ก็ต้องมีการขัดเกลาควบคุมความโลภ และความเกลียดชัง แต่เป็นธรรมดาของมนุษย์ปุถุชนย่อมมีความโลภและความโกรธ การพูดนั้นทำได้ง่าย แต่จะแก้ปัญหาจริงทำได้ยาก จะต้องมีการศึกษาชนิดที่เป็นการพัฒนามนุษย์กันอย่างจริงจัง

เมื่อเป็นการพัฒนา บนฐานของปัญหา

ไม่ว่าจะเจริญเพียงใด ปัญหาก็ต้องเจริญตามไป

อย่างไรก็ตาม ความโลภ และความโกรธที่เป็นธรรมดาของมนุษย์ปุถุชนนี้ จะควบคุมได้ง่ายขึ้น แล้วก็จะเป็นเรื่องประเภทเฉพาะกรณี ที่เกิดขึ้นแล้วก็หายไป คงอยู่ไม่นาน ถ้าไม่มีปัจจัยตัวที่สามมาคอยหนุน

ข้อสำคัญ การที่ความโลภและความโกรธเหล่านั้น ก่อให้เกิดภัยอันตรายรุนแรงและยาวนานกว้างไกล ก็เพราะปัจจัยอีก

อย่างหนึ่งในจิตใจของมนุษย์ อันนี้คือสิ่งที่เรียกว่า **ทิฐิ** หรือความเห็น ความเชื่อ ลัทธินิยม และแม้แต่ศาสนา หรืออุดมการณ์ต่างๆ ตลอดจนค่านิยมในสังคม เมื่อใดความโลภ ความโกรธ ความชิงชังกัน มีความเชื่อ มีความคิดเห็น มีลัทธิ หรือมีค่านิยมเป็นที่เกาะ เป็นที่ยึดถือจับตัวแล้ว มันก็จะมีตัวกำหนดทิศทางและคอยกำกับให้ความโลภและความโกรธแค้นนั้นก่ออันตรายได้อย่างสม่ำเสมอเป็นประจำ คงอยู่นาน และแก้ไขได้ยาก

เมื่อมีความยึดถือตามๆ กันไป จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม มันก็จะกลายเป็นกรรมของสังคมที่มีผลกว้างไกลสืบไปตลอดกาลเวลาอันยาวนาน

ในทางตรงข้าม ถ้ามีความเห็นถูกต้อง มีความเชื่อถูกต้อง มีค่านิยม มีลัทธิอุดมการณ์ที่ถูกต้อง นอกจากผลดีและพลังสร้างสรรค์มากมายจะเกิดจากทิฐิที่ถูกต้องนั้น และทิฐิที่ถูกต้องนั้นจะเป็นฐานหนุนคุณธรรมที่ตรงข้ามกับโลภะและโทสะให้มีกำลังมากขึ้นแล้ว ความโลภและความโกรธที่ยังมีอยู่ ก็เกิดได้น้อยอยู่ในขอบเขตจำกัด และถูกควบคุมได้ง่าย เพราะไม่มีที่เกาะที่ยึดหรือฐานที่จะตั้งตัว

แต่ปัจจุบันนี้เราจะเห็นได้ชัดว่า ความโลภ ความโกรธได้ถูกหนุนให้แน่นหนาและมีกำลังมาก เพราะมีฐานมีที่เกาะที่ยึดจากความเห็นผิด

ในยุคที่ผ่านมา เรามีปัญหากับเรื่อง**อุดมการณ์**ใหญ่ๆ ที่แบ่งโลกออกเป็น ๒ ค่าย เวลานี้เราบอกว่าการขัดแย้งแข่งขันระหว่างอุดมการณ์ใหญ่นั้นหมดไป แต่ที่จริงเราไม่ได้หมดปัญหา

จากอุดมการณ์หรือ เพราะอุดมการณ์นี้ ก็คือเรื่องของทฤษฎีนั้นเอง ที่จริงเรากลับลงไปสู่ปัญหาในเรื่องทฤษฎี ที่ลึกลงไปถึงขั้นรากฐานทีเดียว

เพื่อรวบรัดจะพูดได้ว่า **มโนาทฤษฎี** ความเห็นผิดสำคัญที่ครอบงำอารยธรรมของมนุษย์สมัยปัจจุบัน มี ๓ ประการ คือ

๑. การมองตัวมนุษย์เอง แยกต่างหากจากธรรมชาติ โดยมีฐานะที่จะไปเป็นเจ้าของผู้ครอบครองพิชิตธรรมชาติ และจัดการกับธรรมชาติตามความปรารถนาของตน
๒. การมองเพื่อนมนุษย์ ไม่เป็นเพื่อนมนุษย์ คนไม่มองคนในควมมีภาวะที่ร่วมกัน แต่มองแบบแบ่งแยกออกไปว่า เป็นมนุษย์พวกโน้น พวกนี้ มีตัวกำหนดแบ่งแยกต่างๆ
๓. การมองความสุข ว่าเกิดจากการมีวัตถุที่จะบำรุงบำเรอตนให้เต็มที่ โดยเข้าใจว่ามนุษย์จะมีความสุขได้ต่อเมื่อมีวัตถุเสพบำรุงบำเรอมากที่สุด

ข้อที่ ๑ เป็นทรรศนะหรือทฤษฎีต่อธรรมชาติ ข้อที่ ๒ เป็นทฤษฎีหรือทรรศนะในการมองมนุษย์ด้วยกัน ข้อที่ ๓ เป็นการมองจุดหมายของชีวิตของตัวมนุษย์เอง

ทฤษฎี ๓ อย่างนี้แหละเป็นตัวกำหนดทิศทางหรือวิธีการกระทำของมนุษย์ ซึ่งเราเห็นได้ไม่ยากว่ามันมีบทบาทอย่างไรในปัจจุบัน มนุษย์ปัจจุบันนี้ตกอยู่ใต้อำนาจครอบงำของทฤษฎีเหล่านี้

ถ้ามนุษย์ทั้งหลายอยู่ใต้อำนาจของมัน เขาก็มีกรรมร่วมกัน เรียกว่าเป็นกรรมของสังคม สังคมก็จะหันเหหมุนวนเป็นไปตามทิวฏฐีเหล่านี้ คือเป็นไปตามกรรม อันได้แก่การกระทำในรูปแบบต่างๆ ของมนุษย์ที่เกิดจากทิวฏฐีเหล่านี้

เพราะฉะนั้น จึงต้องย้ำว่า เมื่อความโลภและความโกรธ หรือ โลภะ และโทสะ คือความอยากได้ และความแบ่งแยกเกลียดชังกันนั้น มีทิวฏฐีเป็นฐานก่อตัว หรือก่อตัวขึ้นเป็นทิวฏฐีแล้ว กลายเป็นความเห็น เป็นหลักการ เป็นความเชื่อ ไม่ว่าจะทางศาสนาหรืออะไรก็ตามขึ้นมาแล้วนี้ มันจะลงลึก มันจะแนบแน่น และก็จะยึดเหี่ยวมันคงก่อผลยาวนานกว้างไกล แก้ไขได้ยาก และในการแก้ไขนั้น ถ้าไม่แก้ไขถึงขั้นทิวฏฐีคือความเห็นผิดเหล่านี้แล้ว การแก้ความโลภและความโกรธก็ไม่มีทางสำเร็จได้

อารยธรรมไม่นำสู่ความเกษมศานต์

เพราะสร้างสรรค์มาบนรากฐานที่เป็นปัญหา

แม้แต่วิทยาการต่างๆ ซึ่งเป็นที่มาของความเจริญของโลกยุคปัจจุบัน หรือว่าเป็นแหล่งของอารยธรรมปัจจุบันนี้ ที่แบ่งกันเป็น ๓ หมวดใหญ่ๆ คือ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ หรือ the natural sciences แล้วก็สังคมศาสตร์ หรือ the social sciences และมนุษยศาสตร์ หรือ the humanities นั้น ก็แทบจะ 모르ตัวกันเลยว่าได้เจริญมาตามแนวคิด หรือทิวฏฐีทั้ง ๓ ประการนี้

ในที่นี้อาจจะพูดคร่าวๆ โดยยังไม่วิเคราะห์ เอาเป็นแบบง่ายๆ ชนิดพอผ่านหูไว้ก่อนว่า

หมวดหรือพวกที่ ๑ คือ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (the natural sciences) นั้น ได้เจริญมาตามวิถีของทฤษฎี คือตามแนวคิดของมนุษย์ที่มุ่งมองออกไปในการที่จะพิชิตธรรมชาติ หรือว่าแยกตัวต่างหากออกมาจากธรรมชาติ แล้วก็พยายามที่จะพิชิตธรรมชาติ

หมวดหรือพวกที่ ๒ คือ สังคมศาสตร์ (the social sciences) ได้เจริญมาในแนวทางของคนที่มีมองมนุษย์ทั้งหลายอย่างที่ไม่เป็นเพื่อนมนุษย์ต่อกัน แต่มองแบบแบ่งแยกกว่าเป็นพวกนั้น พวกนี้ ที่จะแก่งแย่งครอบงำกัน คือเป็นสังคมศาสตร์ในทรรศนะแบบมุ่งอำนาจ มองเห็นมนุษย์แต่ในแง่ของการแก่งแย่งช่วงชิงและครอบงำกัน อยู่ในระบบของการแข่งขันเป็นสำคัญ

หมวดหรือพวกที่ ๓ คือ มนุษยศาสตร์ (the humanities) ก็เจริญมาในแนวคิดของคนที่มีมองความหมายของอิสรภาพ หรือ freedom ซึ่งเป็นจุดหมายของชีวิต ในแง่ของการแผ่ขยายพลังอำนาจออกไปนอกตัวในการที่จะได้เป็นใหญ่ที่จะทำอะไรๆ ได้ตามปรารถนา หรือแม้แต่จะครอบงำเป็นใหญ่เหนือธรรมชาติ และเหนือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน คือมองไปที่ความเป็นใหญ่เหนือสภาพภายนอกทั้งหมด ซึ่งเป็นทฤษฎีต้นตอที่ได้เป็นฐานให้แก่การพัฒนาวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ด้วยซ้ำไป

หมายความว่า แนวคิดของมนุษยศาสตร์นี้ เป็นฐานเดิมของแนวคิดของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและสังคมศาสตร์ด้วย

เมื่อมองอิสรภาพ หรือ freedom ในความหมายอย่างนี้ ก็ทำให้มองความหมายของความสุขไปในแนวทางเดียวกัน คือ มองเห็นความสุขเนื่องกันอยู่กับอิสรภาพชนิดที่จะไปเป็นเจ้าของใหญ่เหนือสิ่งภายนอก ได้แก่การที่จะเอาสิ่งภายนอกมาบำเรอตนเอง เช่นการที่จะเสพวัตถุได้เต็มที่

เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมมีความเป็นไปได้มากที่วิทยาการต่างๆ จะเปิดช่องให้แกการใช้ศักยภาพไปในทางที่จะสนองความโลภ ที่มุ่งจะได้สิ่งต่างๆ เอาเข้ามาให้แก่ตนแบบเห็นแก่ตัว มัวเมาเสพสุขบำรุงบำเรอตน แล้วยิ่งมุ่งอำนาจในการที่จะเป็นใหญ่เหนือธรรมชาติและมนุษย์อื่น

ดังได้กล่าวแล้วว่า ถ้าคนมีทิฐฐิ มีแนวความคิด ความเชื่อถือ และยึดถืออย่างนี้แล้ว ถึงจะแก้ความโลภ หรือความเห็นแก่ตัว และโทษความเกลียดชังอย่างไร ก็แก้ไม่ตก แก้ไม่สำเร็จ ปัญหาต่างๆ ในโลกไม่มีทางแก้ได้ ถ้ามนุษย์ยังมีทิฐฐิแบบนี้

ยิ่งต่อไปนี้ประชากรโลกจะเพิ่มมากขึ้น พร้อมกับที่ทรัพยากรธรรมชาติจะยิ่งลดน้อยลง และธรรมชาติแวดล้อมก็เสื่อมมากขึ้นๆ ความเชื่อหรือการมีทิฐฐิคือแนวความคิดที่ว่ามาทั้งสามประการนี้ จะทำให้ปัญหามีแต่รุนแรงยิ่งขึ้น เพราะว่าเมื่อคนมากขึ้น และทรัพยากรน้อยลง ความเชื่อในการมีอิสรภาพ และความสุข ด้วยการออกไปพิชิตธรรมชาติในภาวะที่มนุษย์มองแบ่งแยกกันเป็นคนละกลุ่มคนละพวกอย่างนี้ ก็จะต้องบีบให้คนต้องเบียดเบียนแย่งชิงกันหนักขึ้น รุนแรงยิ่งขึ้น และทำลายธรรมชาติ ผลาญทรัพยากรรวดเร็วยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ทิฏฐิที่ผิดสามอย่างนี้ยังได้ชักนำมนุษย์ให้พัฒนาวิธีการดำเนินชีวิตที่ก่อให้เกิดผลร้ายแก่ชีวิตและสังคมแพร่ระบาดทั่วไป เช่น การติดสิ่งเสพติด ความรุนแรงต่างๆ ความเครียด โรคจิต การฆ่าตัวตาย ตลอดจนโรคเอดส์ เพราะฉะนั้นจึงได้กล่าวว่า ประชากรของโลกในศตวรรษที่ ๒๑ กำลังจะต้องได้รับผลกระทบของพวกเราที่ทำไว้ในศตวรรษที่ ๒๐ นี้ อย่างหนัก

ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การแก้ไขปัญหาคือความโลภ ความโกรธ ความเห็นแก่ตัว การแย่งชิงสิ่งเสพติดบ้าง บำรุงบำเรอ และการเกลียดชังทำลายซึ่งกันและกันนั้น เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องแก้ไขก็จริง แต่จะแก้ไขได้ ต้องแก้ไขถึงขั้นทิฏฐิ ไม่ให้ความโลภและความเกลียดโกรธนั้นมีที่ยึดที่เกาะที่ก่อตัวจับตัวจนกลายเป็นสภาพเหนียวแน่น ยึดเยื้อ มั่นคง ส่งผลกว้างไกล และยาวนาน

โลกเริ่มสำนึกรู้ตัว และจับจุดของปัญหาได้

แต่จะแก้ไขสำเร็จ ต้องมองสาเหตุให้ได้ครบถ้วน

ทิฏฐิ นี้เป็นเรื่องของศาสนาโดยตรง ตัวศาสนาเองก็เป็นทิฏฐิ เมื่อศาสนาจะช่วยโลกให้แก้ปัญหา ศาสนาเองจะต้องเป็นทิฏฐิที่ดี หรือเป็นตัวเอื้ออำนวยให้เกิดทิฏฐิที่ถูกต้อง ที่จะดำเนินไปสู่การแก้ปัญหาของโลก โดยตัวเองจะต้องไม่ไปสั่งสอนหรือไปหนุนทิฏฐิที่กล่าวมาข้างต้น

ปัจจุบันนี้ ในประเทศพัฒนาทั้งหลาย ก็ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่า การมองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ แล้วจะไปพิชิตธรรมชาตินั้น เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เดิมนั้นในประเทศพัฒนาแล้ว เหล่านั้น มีการย้ำเน้นกันนักว่าจะต้องมองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

โดยเฉพาะในการแก้ปัญหาธรรมชาติแวดล้อม วงการทางวิชาการ หนังสือ เอกสาร และผู้ชำนาญการที่พูดเกี่ยวกับ sustainable development ที่เราแปลกันว่า **การพัฒนาแบบยั่งยืน** มักจะย้ำเน้นกันว่า ต่อไปนี้เราจะต้องมองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จะต้องอยู่ร่วมกันด้วยดีโดยสงบกับธรรมชาติ

การพัฒนาแบบยั่งยืน หรือ sustainable development นี้ เป็นเรื่องที่เด่นในปัจจุบัน การที่มาจับจุดเน้นกันให้มนุษย์มองเห็นตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จึงนับว่าเป็นนิมิตดีที่จะมีการแก้ไขกฎข้อที่ ๑ คือปรับเปลี่ยนการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเสียใหม่ ซึ่งจะเป็นทางแก้ปัญหาได้อย่างหนึ่ง

แต่การแก้กฎข้อที่ ๑ เท่านั้นยังไม่เพียงพอ กฎข้อที่กล่าวมาแล้วทั้ง ๓ อย่าง จะต้องสอดคล้องไปด้วยกันทั้งหมด จึงจะแก้ปัญหาได้จริง ไม่ใช่แก้ปัญหาแค่กฎข้ออย่างหนึ่งอย่างเดียว ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ได้ตลอด ไม่ครบวงจร และไม่สำเร็จผลจริง

สิ่งที่สำคัญไม่น้อย ซึ่งจะส่งผลไปถึงการแก้ปัญหากับธรรมชาติด้วย ก็คือ ปัญหาการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเองว่าเรามองมนุษย์อื่นอย่างไร กฎข้อนี้มี

ความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการมองธรรมชาติ เป็นทิวทัศน์ประการที่สองที่ต้องแก้ไข

**ศาสนาจะล้าสมัย ถ้าช่วยคนให้เป็นสุขได้แค่ในหมู่พวก
แล้วกลายเป็นตัวสร้างปัญหาเมื่อคนออกมานอกกลุ่มของตัวเอง**

วันนี้ศาสนาทั้งหลายมาประชุมกัน เพื่อหาทางช่วยให้มนุษย์อยู่ร่วมกันโดยสงบสุข หาทางช่วยกันบรรเทาความทุกข์ยากของโลก กันนับว่าเป็นเรื่องที่ดี เป็นความเพียรพยายามในเวลาอันสมควร ซึ่งว่าที่จริงก็ถึงเวลาอันสมควรมานานแล้ว

แต่วงการศาสนาก็ควรจะต้องยอมรับความจริงว่า เท่าที่ผ่านมาในอารยธรรมมนุษย์นี้ ศาสนาได้มีบทบาทเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มนุษย์แบ่งแยก ตลอดจนรบราฆ่าฟันทำสงครามกันไม่น้อย ถ้าจะแก้ปัญหาก็ต้องเปิดใจกันมาพูด และพูดกันอย่างเปิดเผยด้วยความซื่อตรงและจริงใจ ยอมรับตรวจสอบตัวเองก่อนก่อนที่จะไปสอน หรือไปเรียกร้องจากคนอื่น

เราจะต้องหันกลับไปค้นหาเหตุภายในศาสนาว่า มีจุดไหนหรือคำมูลอะไรที่ทำให้ผู้คนในสมัยที่ผ่านมาแล้ว ต้องไปรบราฆ่าฟันกันด้วยเรื่องศาสนา ถ้าจับจุดนั้นได้ก็แก้ที่จุดนั้น จะถูกต้องกว่ามาพูดกันในวันนี้

การพูดในวันนี้ก็เป็นสิ่งที่ดี คือถ้าเราพิจารณาหาจุดนั้นได้มองเห็นเหตุต้นค่านั้นแล้ว การมาพูดกันวันนี้ก็จะพลอยได้ผลดีไปด้วย

ในบรรดาจุดหลายจุดที่อาจจะมองนั้น จุดสำคัญที่สุดคือ ขั้นพื้นฐานที่จะต้องสำรวจให้ชัดเจนก็คือ ศาสนาของเราสอนให้มองมนุษย์อื่น หรือคนพวกอื่น ตลอดจนคนที่นับถือศาสนาอื่นอย่างไร ให้มองอย่างยอมรับและเคารพกันในภาวะและฐานะที่เสมอและโน้มไปในทางที่จะอยู่ร่วมกัน หรือมองในแง่ที่จะแบ่งแยก ไม่ยอมรับ ไม่เคารพ ไม่เห็นคุณค่าของกันและกัน ตลอดจนจะต้องไปพิชิต หรือมองผู้อื่นเป็นคนบาปเป็นต้น ที่จะต้องไปกำจัด

ในอดีตแห่งยุคสมัยที่ผ่านมาแล้วนั้น ศาสนาส่วนใหญ่ได้มีบทบาทช่วยเหลือสังคมเป็นกลุ่มๆ ทำให้คนในหมู่นั้นหรือกลุ่มนั้นอยู่กันเป็นสุข มีความสามัคคีกัน มีสันติด้วยดี แต่พอออกมาเกี่ยวข้องกับคนนอกกลุ่ม ที่เรียกว่าพวกอื่น การมองก็เปลี่ยนไป กลายเป็นการมองแบบแบ่งแยก เห็นกันเป็นปรปักษ์ ที่จะต้องขัดแย้ง แย่งชิงหรือต่อสู้กัน นั่นแหละเป็นเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้คนรบราฆ่าฟันกัน

คำสอนทางศาสนาอย่างนั้นจึงเหมาะกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่อยู่ในระดับท้องถิ่น แต่พอขยายออกไป โดยเฉพาะเมื่อมาถึงยุคนี้ที่คนจะอยู่กันในระดับที่เป็นประชาคมโลก หรือเป็น global village อะไรทำนองนี้ คำสอนของศาสนาก็เลยจะไม่ทัน ไม่เข้ากับสภาพปัจจุบันของโลก

เลยกลายเป็นว่า พอมาถึงยุคนี้ โลกเจริญรุดหน้าไปถึงขั้นที่คนอยู่ร่วมกันทั้งโลก แต่คำสอนของศาสนานั้นยังเหมาะสำหรับการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเล็กๆ เป็นเหตุให้มนุษย์เหล่านี้ไม่พร้อมที่

จะอยู่ร่วมกันในระดับโลกทั้งหมด ยังมีความรู้สึกนึกคิดในแบบที่จะอยู่เป็นกลุ่มๆ แล้วก็ต้องยกพวกมาตีรันรบราฆ่าฟันกัน ดังที่เราได้เห็นกันอยู่ชัดเจนว่า สภาพปัจจุบันกำลังเป็นอย่างนั้น

ถ้าอย่างนี้ก็กลายเป็นว่า การพัฒนาคนไม่ทันกับสภาพการพัฒนาทางรูปธรรมของโลก โลกเจริญไปจนกระทั่งมนุษย์จะต้องอยู่รวมกันทั้งโลก แต่ภาวะจิตใจและปัญญาของมนุษย์ ยังไม่พร้อมที่จะอยู่ร่วมกันอย่างนั้น ยังเหมาะสำหรับการอยู่กันเป็นพวก เป็นกลุ่มเล็กๆ ศาสนาเองก็ไม่ค้ำกับบทบาทที่จะช่วยมนุษย์ในวงกว้างระดับโลกให้อยู่กันโดยสันติสุขได้

เพราะฉะนั้น ศาสนาแทนที่จะเป็นปัจจัยช่วยโลกให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบและสันติสุข ก็กลับเป็นตัวแบ่งแยกทำให้มนุษย์แตกกัน ชัดแย้ง และทำลายกัน ตลอดจนรบราฆ่าฟัน ทำสงครามกันรุนแรงยิ่งขึ้น กลายเป็นว่าศาสนาปรับตัวไม่ทันกับความเจริญของโลก

ถ้าเป็นอย่างนี้ ศาสนาจะต้องทบทวนบทบาทของตน และยิ่งกว่านั้นจะต้องทบทวนให้ลึกลงไปถึงรากฐานทางความคิดที่เป็นทฤษฎีของตนด้วย เพราะบทบาทที่แสดงออกนั้นจะเป็นไปด้วยดีก็ต้องมีทฤษฎีที่ถูกต้องเป็นฐานให้

ศาสนาจะต้องสอนให้มนุษย์นั้นมองมนุษย์พวกอื่นในภาวะและฐานะที่เสมอกันกับตน ยอมรับและเคารพกัน และให้มองด้วยท่าทีของการที่จะอยู่ร่วมกัน คือมีทั้งความเสมอและสมาน

เสมอคือเท่าเทียมกัน และ**สมาน**คือร่วมกัน ไม่ใช่สอนในแง่ที่ทำให้มองมนุษย์ไม่เป็นเพื่อนมนุษย์ ซึ่งไม่เสมอ และมองในแบบที่จะแยกกัน ซึ่งเป็นการไม่สมาน

ถ้ามองในแง่บวกอย่างนั้นยังไม่ได้ ถ้าทำไม่ได้ในขั้นบวก อย่างที่ว่ามาแล้ว อย่างน้อยในแง่ลบ ก็ต้องให้ถือว่า การทำลายชีวิตมนุษย์เป็นบาป คือฆ่าคนแล้วเป็นบาปทั้งนั้น ไม่ว่าฆาตมุษย์คนไหนกลุ่มใด ให้หลักนี้เป็นพื้นฐานไว้ก่อน เป็นขั้นต้นที่สุดในเมื่อยังไม่มีความรู้ลึกเชิงคุณธรรมในแง่บวก เช่นเมตตาเป็นต้น

สิทธิมนุษยชนเป็นหลักประกันช่วยโลกไว้

ในยุคสมัยที่มนุษย์ยังมีรากฐานความคิดที่ผิดพลาด

เวลานี้ก็เห็นกันอยู่ชัดๆ ว่า มนุษย์ในยุคปัจจุบันยังมีปัญหาการแบ่งแยกเบียดเบียนข่มเหงแย่งชิงกันมาก ขอบแย้งกัน คือแบ่งพรรคแบ่งพวก และถ้าพิจารณาให้ดีก็จะเห็นว่า คำที่เราพูดกันเด่นในปัจจุบัน ซึ่งเป็นเรื่องขึ้นหน้าขึ้นตาของอารยธรรมยุคนี้ (และเป็นคำที่มาจากตะวันตก) คือคำว่า **สิทธิมนุษยชน** (human rights) ตลอดจนคำว่า **การยอมทนกันได้** (tolerance) ในระหว่างศาสนาเป็นต้นนั้น ได้มีความสำคัญขึ้นมามากในยุคปัจจุบันนี้ ก็เพราะเราอยู่ในระบบความคิดแบบที่ว่ามานั่นเอง คือระบบความคิดแบบแบ่งแยกพรรคพวกกัน

เราต้องยอมรับว่า คำว่า human rights และ tolerance เป็นต้นนั้น เป็นสิ่งสำคัญมากในยุคปัจจุบันนี้ และเป็นหลักที่ดีงามมีประโยชน์มาก จำเป็นสำหรับคนในยุคปัจจุบัน แต่ก็ต้อง

ยอมรับด้วยว่า ที่เป็นอย่างนี้ ก็เพราะว่าเรายังอยู่ในโลกที่อยู่ภายใต้ระบบความคิดแบบแบ่งแยก หรือมีรากฐานความคิดอยู่ในระบบการแบ่งแยกนั้น

สิทธิมนุษยชนและการยอมรับกันทางศาสนาเป็นต้น เป็นหลักประกันที่จะช่วยให้มนุษย์ในยุคที่มีระบบความคิดแบบแบ่งแยกนั้นพออยู่ด้วยกันไปได้ โดยไม่เบียดเบียนข่มเหงกัน คือป้องกันไม่ให้ฝ่ายหนึ่งเข้ามาครอบงำ บังคับ หรือทำลายอีกฝ่ายหนึ่ง และไม่ให้ต่างคนต่างกลุ่มต่างพวกมากดขี่กัน

คำว่า **สิทธิมนุษยชน** (human rights) เป็นต้นนี้ เกิดจากภูมิหลังในประวัติศาสตร์ ที่มนุษย์อยู่มาด้วยการดิ้นรนต่อสู้ เมื่อมนุษย์ยังอยู่ในระบบความคิดแบบแบ่งแยกแข่งขันกัน หลักสิทธิมนุษยชนเป็นต้นนั้นก็จะเป็นหลักประกันสำหรับปกป้องตัว ไม่ให้ฝ่ายอื่นเข้ามาครอบงำทำลายได้

ที่จริงนั้นหลักการเหล่านี้เป็นแนวความคิดที่ยังมีลักษณะเป็นเชิงลบ หรือ negative คือ ก้าวมาได้เพียงถึงขั้นที่ว่า เมื่อคนรุกรานกันไปมา ทำลายกัน เบียดเบียนกันมากนักและหนักหนา เขาก็พยายาม หาหลักประกัน ที่จะมาช่วยป้องกันตัวให้พ้นจากการเบียดเบียนของกันและกัน ทำให้เกิดมีกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ดีและจำเป็นสำหรับสังคมแบบนี้ สังคมที่พัฒนาแล้วนับว่าทำได้ผลไม่น้อยในเรื่องนี้ ซึ่งก็ช่วยโลกได้มาก

อย่างไรก็ตาม **หลักสิทธิมนุษยชน** เป็นต้นนี้ เป็นสิ่งที่พอใช้ไปก่อนสำหรับโลกในยุคที่มนุษย์ยังมีแนวคิดแบบแบ่งแยกเท่านั้น

ซึ่งไปไม่ได้ไกล วิธีปฏิบัติตามหลักการเหล่านี้จะนำมนุษย์ให้ก้าวไปได้แค่การประนีประนอม หรือ compromise เท่านั้น

การประนีประนอม หรือ compromise ไม่ใช่เป็นสิ่งที่จะช่วยให้นักมนุษยอยู่ร่วมกันได้ดีอย่างแท้จริง เพราะมันไม่ทำให้เกิดการประสานกลมกลืน ที่จะสนิทเข้าเป็นอันเดียวกัน มันไม่ใช่เป็นเอกภาพ

การประนีประนอมก็คือการที่แต่ละฝ่ายต้องยอมเสียบางอย่างเพื่อให้ตนได้บ้าง หรือเพื่อจะได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ต่างฝ่ายจึงต้องยอมเสียอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงมีความรู้สึกจำใจอยู่ในตัว

ถ้ามนุษย์ไม่ก้าวให้พ้นเลยจากทิวฏฐิที่เป็นแนวความคิดแบบเก่านี้ไป การที่จะให้นักมนุษยอยู่ร่วมกันโดยสันติสุขก็เป็นไปไม่ได้

ในขณะที่โลกปัจจุบันแคบเข้ามาอย่างทีกล่าแล้วนั้น มนุษย์ที่ไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็ต้องรบราฆ่าฟันกันต่อไป แล้วเขาก็เอากฎเกณฑ์ตามหลักสิทธิมนุษยชนนั้นมาใช้เพื่อช่วยเป็นหลักประกันที่จะกันขวางขวางขอบเขตกันไว้เพียงเพื่อไม่ให้เข้มแข็งแก่หรือทำลายกัน แต่จะไม่สามารถกลมกลืนกันได้เลยจริง

เพราะฉะนั้น จึงพูดได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน หรือ human rights เป็นต้นนั้น เป็นหลักยึดถือสำหรับพอใช้ไปพลางก่อนในยุคแห่งระบบความคิดแบบแบ่งแยก แต่ไม่เพียงพอที่จะให้นักมนุษยอยู่ร่วมกันอย่างประสานกลมกลืน และมีความสงบสุขอย่างแท้จริง

หลักสิทธิมนุษยชน เป็นบัญญัติของคน บนฐานแห่งจริยธรรมเชิงลบ

ขอพูดโดยสรุปว่า หลักสิทธิมนุษยชน (human rights) เป็นต้นนี้ มีจุดอ่อนหรือข้อบกพร่องที่สำคัญ ๓ ประการ คือ

ประการที่ ๑ ตัวหลัก หรือ concept เองมีความบกพร่อง เพราะเกิดจากภูมิหลังและพื้นฐานความคิดแบบแบ่งแยก พรรคพวกผิวพรรณเป็นต้น ซึ่งทำให้มีการดิ้นรนต่อสู้แข่งขันแย่งชิงและปกป้องตัวเองเพื่อให้อยู่รอด ลักษณะของการที่จะได้มาซึ่งสิทธิมนุษยชน จึงเป็นไปในรูปของการที่จะเรียกร้องหรือทวงเอา

ประการที่ ๒ สิทธิมนุษยชน เป็นต้นนี้ เป็นบัญญัติของสังคม คือเป็นเรื่องที่เกิดจากมนุษย์มากำหนดตกลงกันขึ้นเอง ไม่ใช่เป็นของมีมาโดยธรรมชาติ ไม่ใช่ natural rights เมื่อเป็นของที่มีมนุษย์กำหนดกันขึ้นเอง มันก็ไม่มีความจริงเป็นฐานรองรับที่จะให้เกิดความมั่นคง ที่จะตั้งอยู่ได้ตลอดไป แต่เป็นเรื่องของสังคมที่ต้องคอยจัดคอยกำกับ โดยกำหนดทำเป็นกฎเกณฑ์ข้อบังคับ แล้วก็ยอมร่วมกัน จึงจะคงอยู่ได้

ถ้าจะให้มั่นคงยั่งยืนจริงก็ต้องโยงเข้ากับธรรมชาติที่เป็นของจริงให้ได้ คือให้มีฐานอยู่ในธรรมชาติด้วย การที่จะมีฐานอยู่ในธรรมชาติ ก็คือการพัฒนามนุษย์ให้มีสภาพจิตซึ่งพร้อมที่จะรักษาสีทธิมนุษยชนนั้น และเมื่อนั้นสิทธิมนุษยชนจึงจะยั่งยืนอยู่ได้ แต่เรื่องนี้ต้องโยงไปถึงข้อบกพร่องประการที่ ๓

ประการที่ ๓ หลักสิทธิมนุษยชน หรือ human rights เป็นต้นนี้ เป็นเรื่องของพฤติกรรมทางสังคม เป็นเรื่องที่น่ากันอยู่แค่ระดับสังคม โดยไม่ค่อยได้ดูเบื้องหลังกันให้ลึกลงไปและให้ทั่วตลอดระบบแห่งพฤติกรรมของมนุษย์

ที่จริง พฤติกรรมที่ออกมาภายนอกย่อมมีแรงจูงใจผลักดันอยู่ภายใน พฤติกรรมทางสังคมนั้นต้องขึ้นอยู่กับการจูงใจ ซึ่งเป็นทั้งตัวผลักดันและเป็นตัวนำทาง ถ้าไม่มีฐานที่ถูกต้องในจิตใจ หรือฐานในจิตใจไม่ถูกต้อง แทนที่จะได้ผลดีบางทีก็กลับทำให้เกิดปัญหามากยิ่งขึ้น

จริงอยู่ เราเห็นใจผู้ต้องการสิทธิมนุษยชน ที่มีการเรียกร้องกันต่างๆ แต่ถ้าเราจะแก้ปัญหากันให้ได้จริง จะต้องก้าวลงไปถึงการวิเคราะห์แม้แต่ในจิตใจของผู้ที่เรียกร้องนั้นด้วย

การเรียกร้องสิทธิมนุษยชนนั้น เมื่อมองลึกลงไปจะพบว่า มีไม่น้อยเลย หรือเป็นกันทั่วไปทีเดียวว่า มักทำด้วยมีโทสะ มีความรู้สึกเกลียดชังเคียดแค้นเป็นฐานอยู่ข้างใน

เมื่อมีความเคียดแค้นชิงชังหรือโทสะเป็นฐานอยู่ข้างในแล้ว ก็จะทำให้ได้ผลจริงจางยาก เพราะคนที่เกี่ยวข้องไม่มีความรู้สึกที่จะประสานกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแท้จริง

โทสะหรือความชิงชังก็จะเป็นตัวผลักดันและกำหนดทิศทาง ทำให้พฤติกรรมไม่เป็นไปอย่างพอดีที่จะให้ผลที่ดั่งใจเกิดขึ้น แต่มักจะทำให้เกิดปัญหายิ่งขึ้น และอีกฝ่ายหนึ่งก็จะไม่ทำการด้วยความมุ่งหวังให้เกิดความดีงาม แต่จะทำแบบปฏิกิริยา ด้วยความโกรธแค้น และเท่าที่จำเป็นจำใจ จนกลายเป็นว่า ทั้งฝ่ายผู้

ที่ทำลายสิทธิมนุษยชนก็ดี ผู้ที่เรียกร้องก็ดี มาสมคบกันก่อปัญหาให้ยืดเยื้อยาวนานยิ่งขึ้น

จึงจะต้องแก้ปัญหาให้ตกลงไปถึงพื้นฐานในจิตใจด้วย ซึ่งก็อยู่ที่การพัฒนามนุษย์อย่างทีกล่าวก่อนหน้านี้

จากที่พูดมานี้ จึงเป็นอันว่า จำเป็นที่เราจะต้องก้าวต่อไป ข้างหน้าสู่แนวความคิดที่เป็นเชิงบวก หรือ positive อย่างแท้จริง ในเรื่องของการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน คือจะต้องมองมนุษย์เป็นเพื่อนมนุษย์ เป็นเพื่อนร่วมโลก เป็นผู้เสมอหน้ากันต่อกฎธรรมชาติ

อย่างน้อยก็ให้มองในแง่ที่ว่าเราทุกคนนี้ต้องตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ และต้องเผชิญกับภัยอันตรายจากธรรมชาติด้วยกัน จึงเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ และควรจะต้องมาร่วมมือช่วยกันแก้ปัญหาจากธรรมชาติส่วนที่ร้ายแรงเป็นอันตรายต่อมนุษย์

จริยธรรมเชิงบวกจะต้องขึ้นมานำ จึงจะทำให้โลกอยู่ได้ โดยมีความหลากหลายในความเป็นหนึ่งเดียว

อย่างไรก็ตาม การมองอย่างที่ว่ามานี้ก็ยังเป็นความคิดที่ไม่เป็นเชิงบวก หรือเชิงสร้างสรรค์แท้ การที่จะให้เป็นความคิดเชิงบวกที่สร้างสรรค์อย่างแท้จริง ก็คือ ต้องให้เป็นแนวความคิดที่มองมนุษย์แบบเสมอและเสมอกัน

ทำไมต้องย้าให้เสมอและเสมอ แนวความคิดที่เป็นมาในหมู่มนุษย์ (โดยเฉพาะภายใต้อิทธิพลอารยธรรมตะวันตก) นั้น เวลาพูดว่า “เสมอ” มักจะมีความหมายเป็นความเสมอกันในการ

ที่จะแข่งขันแย่งชิง หมายความว่า มีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะแข่งขัน เป็นความเสมอแบบแข่งขันและประกอบด้วยความหวาดระแวง ซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นไปตามแนวความคิดแบ่งแยก ยังเป็นจริยธรรมเชิงลบ จะทำให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขแท้จริงไม่ได้ จึงต้องมีสมานด้วย

สมาน คือการที่จะรวมเข้าด้วยกัน ซึ่งหมายถึงการมีเท่าที่ความรู้สึกซึ่งโน้มเอียงไปทางที่จะเข้าอยู่ร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่ใช่เสมอเพียงเพื่อมาสู่ competition คือการแข่งขัน แล้วก็ไปจบลงด้วย compromise คือการประนีประนอม แต่เป็นการพัฒนา cooperation คือความร่วมมือกัน เพื่อนำไปสู่ harmony คือความสามัคคีกลมกลืน

ถ้าจะมี competition คือแข่งขันกัน ก็ต้องให้ balance คือดึงดูดไว้ด้วย cooperation คือความร่วมมือ และจะต้องมีเมตตา คือความรักกัน เป็นเครื่องประสานหล่อเลี้ยงด้วย

เมตตาหรือความรักนั้นจะต้องพัฒนาให้ถึงขั้นที่เรียกตามศัพท์พระพุทธศาสนาว่าเป็น **อภิมัญญา** คือ ไม่มีขอบเขต ไม่จำกัดกลุ่มพวก แต่เป็นสากลจริงๆ ไม่ใช่เมตตาแบบแบ่งแยก เพราะในเรื่องนี้มนุษย์ก็มีปัญหาอีก คือมักสอนให้เมตตา ให้รักกัน แต่ในเมตตานั่นก็มีการแบ่งแยกพรรคพวก ให้รักแต่ในหมู่พวกตน ไม่แผ่ความรักไปยังผู้อื่น

ความรักแบบเมตตาที่แท้จะต้องแผ่ออกทั่วไปไม่มีขอบเขต ต่อทุกชีวิตที่อยู่ในกฎธรรมชาติด้วยกัน

ที่พูดนี้ ไม่ได้หมายความว่า จะไม่ให้นักบุญที่มีพื้นเพภูมิหลังวัฒนธรรมต่างๆ ไม่รักษากลุ่มของตัวเอง ไม่รักษาวัฒนธรรมแบบแผนหรือเอกลักษณ์ของตัวเอง ไม่ใช่เช่นนั้น

การรักษากลุ่มรักษาหมู่รักษาวัฒนธรรมนั้นเป็นไปได้ตามเหตุตามผล เพราะว่าคนเรามีภูมิหลังไม่เหมือนกัน จะต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของหมู่ หรือวัฒนธรรมของตนนั้น เพื่อให้ทุกคนอยู่ร่วมกันด้วยดีและตนเองก็ดำเนินชีวิตไปด้วยดี อันนั้นคือเหตุผล และถ้าเรามีวัฒนธรรมที่ดีของตนเองแล้ว การที่จะไปปรับตัวเข้ากับผู้อื่น ถ้าทำอย่างถูกต้องก็กลายเป็นของง่ายขึ้น คือ ไม่ใช่รักษาวัฒนธรรมหรือหมู่พวกตัวด้วยความคิดแบ่งแยกที่จะเชิดชูหมู่ตนและทำลายพวกอื่น

เมื่อเรามีดีเราก็มีสิทธิรักษาสິงที่ดีของเราไว้ แต่ก็ไม่ใช่ไปบังคับคนอื่น ให้ต้องรับเอาของเราไป ไม่ใช่เป็นการรักษาตัวแบบปิดตัวจำกัดตัว แต่เป็นการปฏิบัติไปตามเหตุผลอย่างเป็นลำดับในแง่ที่ว่าตัวเองมีดีก็รักษาไว้ และพร้อมกันนั้นก็ขยายกว้างออกไปโดยเปิดใจรับผู้อื่นด้วยทำให้มีการอยู่ร่วมกันด้วยดีชนิดที่ขยายออกไปทุกชั้นตอน

ถ้าทำได้อย่างนี้ การรักษาวัฒนธรรมของหมู่เหล่าก็จะ เป็นขั้นตอนในระหว่างของการรวมตัวกันของมนุษย์ที่ค่อยๆ ขยายออกไป จนถึงเอกภาพระดับโลกในที่สุด แล้วอย่างนี้ ก็จะเกิดมีสิ่งที่เรียกว่า ความหลากหลายในความเป็นหนึ่ง หรือ diversity in unity ขึ้นมา คือรักษาวัฒนธรรมของตัวเองไว้ได้ พร้อมทั้งปรับตัวเข้ากับผู้อื่นอย่างดีด้วย

แต่ทั้งนี้การรักษาวัฒนธรรมของตนนั้น จะต้องเป็นไปตามเหตุผลด้วยปัญญา ด้วยความรู้ความเข้าใจ ไม่ใช่ทำไปด้วยโมโห โดยสักแต่ว่ายึดถือไปเท่านั้น

ถ้าเรามีการพัฒนามนุษย์อย่างถูกต้อง มนุษย์ก็จะมีความโน้มเอียงไปในการที่จะก้าวจากตัวเองไปสู่การอยู่ด้วยดีในหมู่ของตน แล้วก้าวจากกลุ่มหรือหมู่ของตนไปสู่การอยู่กันด้วยดีกับเพื่อนร่วมโลกทั้งหมด

จริยธรรมเชิงลบ ตั้งอยู่บนฐานของการป้องกันตัว

จริยธรรมเชิงบวก ตั้งอยู่บนฐานแห่งการพัฒนาตัวของมนุษย์

มนุษย์ที่พัฒนาดีแล้วจะค่อยๆ หลุดพ้นไปจากสิ่งที่ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า **มัจฉริยะ** คือความหวงแหนแบ่งแยกกีดกันกัน & ประการ ตามหลักนี้ เราจะมองเห็นลักษณะของมนุษย์ที่พัฒนาแล้ว ในแง่ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ได้ด้านหนึ่ง คือการที่เขาไม่มีมัจฉริยะหรือความหวงแหนกีดกันแบ่งแยกนี้ลดน้อยลงไป **มัจฉริยะ ๕** คือ

๑. **อวาสมัจฉริยะ** ความหวงแหนกีดกัน เกี่ยวกับเรื่องที่อยู่อาศัย ประเทศ ท้องถิ่น ดินแดน
๒. **กุลมัจฉริยะ** การหวงแหนกีดกัน เกี่ยวกับเรื่องพรรคพวก วงศ์เผ่า เหล่ากอ หรือชาติพันธุ์ เช่น ethnic groups และ religious groups ต่างๆ
๓. **ลาภมัจฉริยะ** ความหวงแหนกีดกัน เกี่ยวกับเรื่องลาภ ทรัพย์ สมบัติ และผลประโยชน์ต่างๆ

๔. **วรรณมััจฉริยะ** ความหวงแหนกีดกัน เกี่ยวกับเรื่องชั้นวรรณะ ผิวพรรณ จำพวก class, caste ตลอดจน colour

๕. **อัมมมััจฉริยะ** ความหวงแหนกีดกัน ในเรื่องของวิทยาการ ความรู้ คุณพิเศษ วุฒิ ความดีงาม ความก้าวหน้าในทางภูมิธรรมภูมิปัญญา และความสำเร็จต่างๆ

ในการศึกษา เมื่อมีการพัฒนามนุษย์ มนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะต้องมีลักษณะในด้านความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ที่มีมััจฉริยะเหล่านี้ลดน้อยลงจนกระทั่งหมดไปในที่สุด เพราะฉะนั้นเราจึงสามารถดูมนุษย์ว่ามีความเจริญหรือพัฒนาสักแค่ไหน จากการแสดงออกของมััจฉริยะในความสัมพันธ์ระหว่างกัน

บัดนี้ ถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องกำจัดมััจฉริยะ คือความใจแคบทั้ง ๕ อย่างนี้ให้ได้ โลกจึงจะปลอดภัยจากการกีดกันทำลายกันระหว่างหมู่ระหว่างพวก

แต่แนวโน้มเวลานี้ดูเหมือนจะเป็นไปในทางตรงข้ามอย่างที่บอกแล้วว่าโลกเจริญไปภายนอกในด้านเทคโนโลยี เป็นต้น ที่ทำให้มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันในโลกที่แคบเข้าทั้งโลกติดต่อทั่วถึงกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ภายในทางด้านจิตใจของมนุษย์ไม่ได้พัฒนา

มนุษย์ยังมากไปด้วยความรู้สึกที่จะแยกกลุ่มแยกพวก เป็นกลุ่มศาสนา กลุ่มเชื้อชาติต่างๆ ในแต่ละพวกก็คิดจะฉีกกำลังของตน ด้วยความรู้สึกเกลียดชังหรือรังเกียจพวกอื่น มีแต่

จิตใจที่จะแข่งขันหรือสู้รบกัน ไม่มีจิตใจที่จะอยู่ร่วมกัน มีแต่ความรู้สึกที่จะต้องได้เปรียบเหนือกว่าผู้อื่น หาทางครอบงำผู้อื่น

กลายเป็นว่ามีการพัฒนามนุษย์ไปในแนวทางของการแบ่งแยกและสร้างความเข้มแข็งในการที่จะแข่งขันต่อสู้กัน ไม่ได้พัฒนาแนวความคิดความรู้สึกที่จะรักและอยู่ร่วมกัน จึงเป็นการสวนทางกับสภาพรูปธรรมของความเจริญในด้านเทคโนโลยี โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับข่าวสารข้อมูลและการสื่อสารคมนาคม

เนื่องจากความคิดหลักของคนในโลกปัจจุบันนี้ เป็นเรื่องของการแบ่งแยกตัวออกเป็นเราเป็นเขา และมุ่งที่จะแข่งขันต่อสู้ปกป้องตัว เชิดชูตัวขึ้นไป โดยไม่คำนึงว่าจะทำให้เกิดความพิพาทเดือดร้อนแก่ผู้อื่น จึงทำให้เรื่องสิทธิมนุษยชนหรือ human rights กลายเป็นเรื่องสำคัญ ผู้ที่เสียเปรียบก็ต้องเรียกร้องสิทธิมนุษยชน

สิทธิมนุษยชนก็เลยเป็นเครื่องมือในการที่จะปกป้องตัว ช่วยกีดกันผู้อื่นไม่ให้เข้ามาครอบงำตน และเป็นเครื่องช่วยคุ้มครองพญารักษาโลกไว้ให้พออยู่พอเป็นไปได้ในขณะที่หมู่มนุษย์ยังอยู่ในระบบความคิดแบบแบ่งแยก

เป็นอันว่า การพัฒนามนุษย์สวนทางกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมสังเคราะห์ (artificial environment) ที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น ซึ่งทำให้มนุษย์ทั่วทุกส่วนของโลกมีความเป็นอยู่และชะตากรรมร่วมกัน

โลกกลายเป็นชุมชนอันเดียว เสมือนเป็นโลกเล็กๆ แคบๆ แต่มนุษยทั้งหลายยังไม่พร้อมที่จะอยู่ในโลกแบบนี้ มนุษย์ยังมี

สภาพจิตปัญญาและพฤติกรรมที่เหมาะสมสำหรับการอยู่ในโลกที่แบ่งแยกจากกัน จึงได้พูดว่า การพัฒนามนุษย์ไม่ทันกับการพัฒนาของสภาพแวดล้อม

จริยธรรมเชิงลบ จบลงด้วยการประนีประนอมข้างนอก พร้อมกับความขุ่นหมองคับข้องจิตอยู่ข้างใน

ได้พูดไปแล้ว ๒ ทิฐิหรือ ๒ แนวความคิดสำคัญ โดยได้ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์ในยุคที่ผ่านมานี้ได้เสียดินหรือตกอยู่ใต้อิทธิพลของแนวความคิดแบบแข่งขันต่อสู้ ทั้งระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์จึงคิดจะพิชิตโลก ทั้งพิชิตโลกธรรมชาติ คือพิชิตธรรมชาติแวดล้อม และพิชิตโลกมนุษย์ คือพิชิตมนุษย์พวกอื่น แต่เมื่อมาถึงยุคปัจจุบัน แนวความคิดแบบนั้นใช้ไม่ได้เสียแล้ว ความมั่นคงปลอดภัยทั้งของโลกและของมนุษย์เองบังคับว่ามนุษย์จะต้อง หันมาอยู่ร่วมด้วยดี ทั้งกับเพื่อนมนุษย์ และเพื่อนสิ่งแวดล้อมในโลกนี้

หมายความว่า เรามีเพื่อน ๒ ข้าง มนุษย์ด้วยกันที่อยู่รอบตัวก็เป็นเพื่อน และสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบด้านก็เป็นเพื่อน ไม่ใช่เป็นศัตรูที่จะมาพิชิตกัน

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาแก้ไขทิฐิสองอย่างนี้จะสำเร็จได้ ต้องเข้าไปถึงทิฐิข้อที่ ๓ ถ้าแก้ทิฐิข้อที่ ๓ ไม่ได้ ก็แก้ข้อที่ ๑ และ ๒ ไม่สำเร็จ

ข้อที่ ๑ และ ๒ นั้นเป็นแนวความคิดและท่าทีในความสัมพันธ์ของมนุษย์กับโลกภายนอก คือโลกนอกตัวออกไป ทั้งโลกของมนุษย์ และโลกธรรมชาติแวดล้อม ความสัมพันธ์ที่ถูกหรือผิดนั้นออกมาจากในตัวของมนุษย์เอง การที่จะให้ความสัมพันธ์กับโลกภายนอกทั้งสองอย่างมั่นคงปลอดภัยแท้จริง จะต้องพัฒนาเข้าไปถึงในตัวมนุษย์เอง จึงเป็นเรื่องของทฤษฎีข้อที่ ๓ คือการพัฒนาความคิด ความเข้าใจ หรือทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิตของตนเองว่าอะไรคือความหมาย และความมุ่งหมายของชีวิต

มนุษย์นั้นต้องการอิสรภาพ แต่คำว่า “อิสรภาพ” หรือ freedom นั้น ก็มีความหมายต่างกันไปได้หลายอย่าง

ดังกล่าวก่อนแล้วว่า ในอารยธรรมที่ผ่านมา มนุษย์มองออกไปข้างนอกว่า อิสรภาพ คือการที่ตัวเองมีความปลอดภัยพ้นจากการครอบงำของผู้อื่น แล้วก็กลับสามารถที่จะมีอำนาจเหนือผู้อื่น ตลอดจนจนสามารถจัดการผู้อื่นได้ตามความมุ่งหมายของตน เช่นมีอำนาจเหนือธรรมชาติ และจัดการธรรมชาติให้เป็นไปตามความปรารถนาของตน

การมองอิสรภาพในความหมายแบบนี้จะทำให้มองความหมายของสาระอื่นๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์เช่นความสุขต่างออกไปด้วย กล่าวคือ เมื่อมองอิสรภาพ ว่าเป็นการที่ได้เป็นใหญ่สามารถไปจัดการกับผู้อื่นได้ ก็จะมีมองความหมายของความสุขว่าเป็นความสามารถที่จะเอาชนะอะไรๆ จากภายนอกเข้ามาบำรุงบำเรอตนเองได้เต็มที่ตามต้องการเช่นมีวัตถุที่จะเสพให้มาก แล้วก็ต้องไปจัดการกับธรรมชาติ เพื่อเอามาปรุงแต่งผลิตเป็นวัตถุ

สำหรับเสพบำรุงบำเรอให้มากที่สุด เกิดเป็นทิวลิปหรือแนวความคิดว่า มนุษย์จะมีความสุขมากที่สุด เมื่อมีวัตถุบำรุงบำเรอมากที่สุด

ถึงตอนนี้ก็ได้เห็นประจักษ์กันแล้วว่า แนวความคิดแบบนี้กำลังมาถึงจุดติดตันเนื่องจากธรรมชาติแวดล้อมก็เสื่อมเสียลงไป ทรัพยากรธรรมชาติก็ลดน้อยร่อยหรอลงไป จนไม่เพียงพอแก่มนุษย์ที่มีจำนวนเพิ่มขึ้น และสำหรับมนุษย์ที่อยู่ภายใต้แนวความคิดแบบนี้ พอมาถึงจุดติดตันเข้าก็ต้องใช้วิธีแก้ไขด้วยการ *ประนีประนอม* หรือ *compromise* เช่นเดียวกับการ ที่ต้องประนีประนอมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน

คราวนี้มนุษย์ต้องมาประนีประนอมกับธรรมชาติ หมายความว่า เพื่อให้ธรรมชาติอยู่ ตนเองก็ต้องยอมที่จะมีความสุขไม่ได้เต็มที่ เพราะถ้าตนเองจะมีความสุขเต็มที่ ก็ต้องจัดการกับธรรมชาติอย่างเต็มที่ แต่ถ้าจะทำอย่างนั้น ธรรมชาติก็เสีย เมื่อธรรมชาติเสียก็กลับเป็นอันตรายแก่ตนเอง ตนเองก็อยู่ไม่ได้อีก เพราะฉะนั้น เพื่อให้ธรรมชาติคงอยู่ต่อไป และตัวมนุษย์เองก็อยู่รอดได้ มนุษย์ก็ต้องยอมเสียสละ ยอมที่จะมีความสุขไม่ได้เต็มที่ เพื่อปล่อยให้ธรรมชาติอยู่ได้ แต่เป็นการเสียสละ เพื่อให้ตัวเองอยู่ได้ และธรรมชาติก็อยู่ได้แค่เท่าที่มนุษย์ยอมปล่อยให้บ้าง ไม่ใช่อยู่อย่างดี *ระบบประนีประนอม* หรือ *compromise* นี้ จึงเป็นไปด้วยความจำใจ

เมื่อต้องจำใจจำยอมอย่างนี้มนุษย์ก็จะไม่มีความสุขแท้จริง ไม่เต็มอิม เพราะเมื่อจะได้ก็ต้องจำใจยอมเสีย กลายเป็น

ความขัดแย้งในตัว ทั้งนี้ก็เพราะแนวความคิดที่ตั้งไว้ผิด คือมีทฤษฎีที่ผิบนั่นเอง

จะก้าวจากจริยธรรมเชิงลบ สู่อริยธรรมเชิงบวกได้ ต้องเข้าใจความหมายของอิสรภาพให้ถูกต้อง

ขอพูดง่ายๆ แบบรวบรัดว่า ในการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่จะมีความสุขได้อย่างแท้จริง จะต้องมียุติธรรม ๓ ขั้น คือ

๑. **อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับธรรมชาติแวดล้อม** คืออิสรภาพในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติแวดล้อม อย่างปลอดพ้นจากความติดขัดบีบคั้น เช่นมีความปลอดภัยจากความอดอยากขาดแคลน มีสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต โดยเฉพาะปัจจัย ๔ ที่เพียงพอ และพ้นจากภัยธรรมชาติ หากมีภัยธรรมชาติคุกคามเบียดเบียนก็สามารถแก้ไขได้ตามสมควร รวมทั้งการมีชีวิตอยู่อย่างประสานกลมกลืนที่ธรรมชาติมีสภาพเกื้อกูลต่อความอยู่ดีของมนุษย์

๒. **อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับเพื่อนมนุษย์** คือการอยู่ร่วมกันด้วยดีในหมู่มนุษย์ด้วยกัน ปลอดพ้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่ข่มเหงครอบงำกัน แต่มีความเป็นมิตร และช่วยเหลือเกื้อกูลร่วมมือกัน

อิสรภาพทั้งสองอย่างนี้เกี่ยวเนื่องกับทฤษฎีสองข้อต้นที่พูดมาแล้ว

๓. อย่างไรก็ตาม อิสรภาพทั้งสองอย่างที่กล่าวมาแล้วจะไม่สำเร็จแท้จริง ถ้าไม่มีอิสรภาพอย่างที่สาม คืออิสรภาพภายในแห่งชีวิตของตนเองด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อพูดกันให้ถึงรากถึงเหง้า

สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือการพัฒนาตัวมนุษย์เอง ให้เข้าถึงอิสรภาพภายใน

อิสรภาพภายในคืออะไร การที่จะเข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริงของมนุษย์นั้นจริงอยู่ตอนแรกเขาต้องมีความมั่นคงปลอดภัย โดยหลุดพ้นจากการบีบบังคับครอบงำของสิ่งแวดล้อมทั้งทางร่างกายจากธรรมชาติ และเป็นอิสระจากการบีบคั้นครอบงำทางสังคมจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

เมื่อเขามีอิสรภาพด้านภายนอกอย่างนี้แล้ว เขาจะต้องรู้จักฝึกตนให้อยู่โดยลำพังและสามารถมีความสุขด้วยตัวเองมากขึ้น จนกระทั่งชีวิตของเขาสามารถอยู่ได้ดีด้วยตนเอง และมีความสุขที่เป็นอิสระ หรือจัดการกับความสุขของตนเองได้โดยไม่ต้องขึ้นต่อสิ่งอื่นภายนอก

อิสรภาพภายใน กับอิสรภาพภายนอกสองอย่างนั้นเกี่ยวเนื่องกัน เมื่อภายในชีวิตมีความสุขที่เป็นไทของตนเองมากขึ้น เขาก็มีความสุขได้โดยลำพังตนเอง โดยไม่ต้องไปครอบงำธรรมชาติ โดยไม่ต้องไปครอบงำเพื่อนมนุษย์

การที่มนุษย์ไม่มีความสุขด้วยการไปเป็นใหญ่ครอบงำธรรมชาติแวดล้อมและเพื่อนมนุษย์นั้น มองในความหมายที่พลิกกลับอีกด้านหนึ่งก็คือการที่เขามีความสุขได้ โดยไม่ต้องไปขึ้นต่อธรรมชาติแวดล้อม และไม่ต้องไปขึ้นต่อเพื่อนมนุษย์ นั่นก็คือการที่เขาเป็นอิสระมากขึ้น เพราะฉะนั้นความเป็นอิสระของมนุษย์จึงอยู่ที่การอยู่ดีมีความสุขได้โดยลำพังตนเองมากขึ้น อันเป็นความสุขอย่างอิสระ ไม่ใช่ความสุขแบบพึ่งพา

เมื่อเรามีความสุขได้ด้วยตนเองโดยลำพังมากขึ้น อันนี้แหละจะกลับมาเป็นฐานให้เขาสามารถรักษาอิสรภาพทางกาย (physical freedom) และอิสรภาพทางสังคม (social freedom) ให้คงอยู่ได้ด้วย เขาจะมีความสัมพันธ์ที่ดีที่ถูกต้องกับธรรมชาติแวดล้อมและกับเพื่อนมนุษย์ในสังคม เพราะเขาอยู่ดีมีความสุขได้โดยไม่ต้องไปหาสิ่งภายนอกมาสนองความปรารถนาของตน ด้วยการครอบงำจัดการพิชิตใครๆ หรืออะไรๆ อื่น

เพราะฉะนั้น อิสรภาพภายในตัวของมนุษย์จึงเป็นฐานและเป็นหลักประกัน ให้อิสรภาพภายนอกสองข้อแรก ทั้งด้านกายภาพ และด้านสังคม มีความมั่นคงแท้จริง

ในทางตรงข้าม ถ้ามนุษย์ไม่มีอิสรภาพภายใน (inner freedom) อันนี้ ความสุขของเขาจะต้องขึ้นต่อการไปจัดการครอบงำเสกสิ่งภายนอก และครอบงำเพื่อนมนุษย์ด้วยกันมากขึ้น และเมื่อนั้นอิสรภาพทางกาย และอิสรภาพทางสังคมก็ไม่มีทางเป็นไปได้สำเร็จ เพราะจะต้องมีการแย่งชิงจัดการกันเรื่อยไป จนกว่าจะจนจะแย่งด้วยกันทั้งสองฝ่าย ก็มาตกลงยอมผ่อนปรนแก่กัน นี่ก็คือระบบการประนีประนอม หรือ compromise ที่ถูกบีบให้ยอมแล้วก็จำใจรักษาสภาพนั้นไว้

แต่ถ้าคนมีอิสรภาพภายในแล้ว การมีท่าทีดีงามที่ประสานกลมกลืนกับธรรมชาติแวดล้อมและเพื่อนมนุษย์ก็เป็นไปได้ และตัวมนุษย์นั่นเองก็จะมีความสุขที่แท้จริงด้วย เป็นความสุขที่มีทั้งความประสานกลมกลืน และมีคุณภาพควบคู่ไปด้วยกัน

อิสรภาพในความหมายที่ถูกต้องครบสามชั้น เป็นฐานของระบบความสัมพันธ์ที่ประสานกลมกลืน

มนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาชีวิตให้เป็นอิสระได้มาก แต่ด้วยความเข้าใจผิดว่า ความสุขอยู่กับการมีวัตถุที่จะเสพบำเรอตนให้มากที่สุด มนุษย์จึงทำให้ชีวิตของตนหรือความสุขของตนต้องไปขึ้นต่อวัตถุที่จะเสพที่จะบำเรอจากภายนอกมากขึ้นๆ เมื่อไม่อาจมีความสุขภายในได้ด้วยลำพังตนเอง ก็ทำให้เขาต้องออกไปเบียดเบียนธรรมชาติ และเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์เพื่อจะหาความสุขที่หวังให้ได้ แต่ยิ่งทำไปก็ยิ่งเกิดปัญหา นอกจากชีวิตจิตใจตัวเองจะไม่เป็นอิสระแล้ว ก็สูญเสียอิสรภาพทางกายและทางสังคมไปด้วย

กลายเป็นว่า ยิ่งพัฒนาไป มนุษย์ก็ยิ่งสูญเสียความสามารถที่จะมีความสุขด้วยตนเองลงไปทุกที และนั่นก็คือการที่ได้สูญเสียอิสรภาพที่แท้จริงไปแล้วนั่นเอง

เพราะฉะนั้น มนุษย์ที่เดินทางถูกต้อง โดยมีแนวความคิดที่ถูกต้อง ก็จะเข้าใจว่า อิสรภาพของมนุษย์อยู่กับการมีความสุขที่ขึ้นต่อสิ่งภายนอกน้อยที่สุด หรือการมีความสุขได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องอาศัยสิ่งภายนอก นั่นคืออิสรภาพของเขา ความเข้าใจนี้จะทำให้เขาพัฒนาตัวเองให้มีความสุขได้โดยลำพังจิตปัญญาของตนเองมากยิ่งขึ้น จนไม่ขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมภายนอกในการที่จะมีความสุข

เมื่อมนุษย์มีแนวความคิดที่เกี่ยวกับความหมายของชีวิต ทั้งในเรื่องอิสรภาพและความสุขถูกต้องแล้ว เขาก็จะสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ คือธรรมชาติแวดล้อม อย่างเกื้อกูลกัน ซึ่งสำหรับตัวเขาเองก็เพียงให้มีอิสรภาพทางกาย หาวัดดูได้โดยไม่ขาดแคลน แล้วก็พ้นภัยทางกาย

ในภาวะเช่นนี้ วัตถุที่มีมาจะมีความหมายเป็นเครื่องประกอบเสริมความสุข ไม่ใช่เป็นตัวกำหนดความสุข กล่าวคือ ในขั้นต้น วัตถุในระดับปัจจัย ๔ จะทำหน้าที่เป็นหลักประกันพื้นฐานของการดำรงชีวิต และการมีโอกาที่จะพัฒนาตนให้เข้าถึงจุดหมายของชีวิตที่สูงขึ้นไป เหนือจากนั้นวัตถุที่เพิ่มขึ้นมาก็เป็นเครื่องประกอบเสริมความสุข ที่เขาจะเสพอย่างรู้จักพอดี โดยไม่ลุ่มหลงมัวเมา ท่าทีและความเข้าใจอย่างนี้จะเป็นอย่างอื่นไขแห่งความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมอย่างดี

ส่วนในด้านสังคม เขาก็มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมคือเพื่อนมนุษย์อย่างเกื้อกูลกัน ให้ต่างฝ่ายต่างก็มีอิสรภาพทางสังคมด้วยกัน เพื่อทุกคนจะได้มีโอกาสเข้าถึงอิสรภาพภายในของตนๆ

ในที่สุด อิสรภาพขั้นสุดท้ายที่แท้จริงก็คือการมีอิสรภาพภายใน ที่จะทำให้นุษย์จัดการกับชีวิตของตนเองได้อย่างถูกต้องและเป็นผลสำเร็จ เขาก็จะมีจิตใจที่พ้นจากอำนาจบีบคั้นครอบงำของกิเลสคือ โลภะ โทสะ โมหะ และความทุกข์ใจ ซึ่งเป็นตัวการที่ทำให้เขาเกิดมีปัญหากับภายนอก

เมื่อเขามีความหลุดพ้นภายในแล้ว เขาก็ไม่ต้องถูกบีบให้ออกมาดิ้นรนแย่งชิงความสุขจากข้างนอก แต่มีความโปร่งว่างเต็มอ้อมภายใน ซึ่งทำให้พร้อมที่จะดำเนินชีวิตและปฏิบัติในทางที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมภายนอก ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคม

ขอให้ข้อสังเกตนิดหน่อยว่า การที่สัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมนั้น ก็ต้องเป็นความสัมพันธ์อย่างมีดุลยภาพ ไม่ใช่ไปสุดทางทั้งสองอย่าง

ที่สุด ๒ อย่างนั้น คือ พวกหนึ่งก็มุ่งแต่จะไปจัดการกับธรรมชาติภายนอกอย่างเดียว ส่วนอีกพวกหนึ่งก็ละเลยปล่อยธรรมชาติเรื่อยเปื่อยไป

ขอให้ข้อสังเกตว่า พวกมนุษย์ที่มีความคิดแบบฟิสิกส์ธรรมชาติ ที่มุ่งจัดการกับธรรมชาติภายนอกนั้น ในเวลาที่เขาพูดว่าเขาชนะธรรมชาตินั้น เขามายถึงการเอาชนะเฉพาะแต่ธรรมชาติภายนอกเท่านั้น

เวลาพูดถึงชีวิตจิตใจของคน เช่นว่า ทำไมเขาจึงไม่แก้ไขความเห็นแก่ตัว หรือความเกลียดชังกันเป็นต้น เขากลับพูดว่านั่นเป็นธรรมชาติของมนุษย์ เขารู้สึกว่าเราจะต้องปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติภายในนั้นๆ

เพราะฉะนั้น การมองคำว่า ธรรมชาติ และการเอาชนะธรรมชาติของเขา จึงว่าแหวกไม่สมบูรณ์ และมีความขัดแย้งในตัวเอง เขามองแต่ธรรมชาติภายนอกที่จะเอาชนะ แต่ไม่เคยคิดว่า ธรรมชาติภายในก็เป็นธรรมชาติด้านหนึ่งที่เขาชนะได้เช่น

เดียวกัน นี่คือการมองแบบสุดโต่ง และเป็นการมองที่ไม่ครอบคลุม จึงเป็นทฤษฎีที่ผิดพลาดไม่สมบูรณ์

ส่วนการที่จะปล่อยตามธรรมชาติเรื่อยเปื่อยไปก็ไม่ถูกต้อง เพราะตัวมนุษย์เองก็เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งอยู่ในธรรมชาตินั้นด้วย มนุษย์จะต้องรู้จักแก้ไขปัญหาในการอยู่กับธรรมชาติแวดล้อม จะต้องจัดหาและจัดสรรปัจจัย ๔ ให้มนุษย์อยู่ร่วมกันโดยมีอาหารการกินเป็นต้นอย่างเพียงพอ และมีความเป็นอยู่สะอาดสบายพอสมควร ตลอดจนมีความปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ เป็นต้น การกระทำเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็น

เมื่อมนุษย์มีแนวความคิดถูกต้องแล้ว การที่จะจัดการอะไรกับธรรมชาตินั้นเขาก็จะทำได้ด้วยจิตสำนึกและความรู้ตัวว่าตนเองหรือหมู่มนุษย์นี้ เป็นส่วนหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์อย่างอิงอาศัยกันของธรรมชาติ ไม่ได้แยกตัวออกมา เมื่อจะจัดทำอะไรกับธรรมชาติ เขาจะมองว่าตัวเขาเองก็เป็นปัจจัยส่วนหนึ่งอยู่ในธรรมชาติ และความเปลี่ยนแปลงในธรรมชาติก็จะมีผลกระทบต่ตัวเขาและต่อหมู่มนุษย์ส่วนรวมด้วย

ความรู้ความเห็นและความเข้าใจทั้งหมดนี้จะเป็นขอบเขตอยู่ในตัวเองที่ทำให้เขาจัดทำอะไรกับปัจจัยส่วนอื่น หรือองค์ประกอบส่วนอื่นในธรรมชาติอย่างพอเหมาะพอดี ไม่เกินสมควร การเปลี่ยนแปลงแก้ไขในกระบวนการธรรมชาติ ที่มีเขาเป็นส่วนหนึ่งร่วมอยู่ด้วย โดยที่ตัวเขาเองคำนึงถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องและความสัมพันธ์อิงอาศัยกันทั้งหมดอยู่ตลอดเวลา ก็จะทำให้

ให้เกิดผลดีด้วยกันทั้งหมดทุกส่วนในธรรมชาตินั้น ความพอดี หรือภาวะสมดุล ก็เกิดขึ้น

หมายความว่า ตราบใดที่มนุษย์ยังมองตัวเองเป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แบบอิงอาศัยกันของธรรมชาติ ตราบนั้นการที่มนุษย์จะทำตัวเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งในการทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในธรรมชาติ ก็เป็นสิ่งที่ทำได้โดยใช้ปัญญาบนพื้นฐานแห่งการมีทิวฐิที่ถูกต้องดังได้กล่าวมา

ถ้าจะให้การพัฒนาพามวลมนุษย์สู่สันติสุข

ทุกระบบการของสังคมต้องปรับรากฐานความคิดกันใหม่

ปัจจุบันนี้พูดกันว่า การพัฒนาจะต้องเป็นแบบยั่งยืน ดังที่เรียกกันว่า sustainable development จะต้องให้ economy ไปด้วยกันกับ ecology คือ ต้องให้ economy ดี โดยที่ nature ก็อยู่ได้ด้วย นั่นคือการยอมรับความจริงที่ได้พูดมาข้างต้น แต่ก็ยังเป็นการยอมรับด้วยท่าที่แบบประนีประนอม อย่างที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งมีความขัดแย้งและความขัดแย้งขึ้นฝังใจอยู่ในตัว ไม่ทำให้เกิดความมั่นใจได้เลยว่าจะราบรื่นกลมกลืน เพราะยังไม่ได้เปลี่ยนทิวฐิขั้นพื้นฐาน

ความสำเร็จที่แท้จริงของการพัฒนาแบบยั่งยืนหรือ sustainable development นั้น อยู่กับการเปลี่ยนทิวฐิพื้นฐานดังที่กล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะทิวฐิเกี่ยวกับความหมายและความมุ่งหมายของชีวิตมนุษย์ พร้อมทั้งความเข้าใจในเรื่องอิสรภาพและความสุขที่พูดมาแล้ว

เพราะฉะนั้น การที่จะมี sustainable development ให้ ecology อยู่ดีคู่ economy ได้นั้น มนุษย์จะต้องมีวิธีการเอาประโยชน์จากธรรมชาติโดยไม่เอาเปรียบธรรมชาติและมนุษย์ก็ไม่เอาเปรียบกันเองด้วย เพราะถ้ามนุษย์เอาเปรียบกันเอง มนุษย์ที่ถูกเอาเปรียบก็เท่ากับถูกผลักดันบีบบังคับให้ไปเอาเปรียบธรรมชาติอีกนั่นแหละ

ถึงแม้จะไม่เอาเปรียบทำลายธรรมชาติโดยตรง แต่ก็มี การเอาเปรียบทำลายธรรมชาติโดยอ้อมจากการที่มนุษย์เอาเปรียบกันเองแล้วผลักดันให้มนุษย์ด้วยกันต้องไปเอาเปรียบธรรมชาติ

อย่างไรก็ตาม ปัญหาในระดับวิธีการอย่างนี้ จะแก้ไขให้สำเร็จจริงไม่ได้ ถ้าไม่แก้ไขให้ลึกลงไปถึงพื้นฐานแห่งความคิด ความเชื่อและค่านิยม กล่าวคือทฤษฎีทั้งหลายที่ได้กล่าวมา

ถึงตรงนี้ขอพูดแทรกหน่อยว่า เราจะต้องไม่มองข้ามบทบาทที่สำคัญยิ่งของสื่อมวลชน ในการชักจูงส่งเสริมค่านิยมทางสังคมและความคิดเห็นของประชาชน

สื่อมวลชนและเทคโนโลยีในด้านข่าวสารข้อมูลทุกชนิด สามารถช่วยเหลือทำประโยชน์แก่มวลมนุษย์ได้เป็นอย่างมาก ในการแก้ปัญหาของโลกสมัยปัจจุบัน และในการพัฒนามนุษย์ ถ้า นำเอาศักยภาพที่มีอยู่มาใช้ในการส่งเสริมทฤษฎีหรือแนวความคิดที่ดีงามขึ้นพื้นฐานทั้ง ๓ ประการที่กล่าวมาแล้ว พร้อมทั้งค่านิยมทางสังคมที่สอดคล้องกับทฤษฎีเหล่านั้น แทนที่จะมุ่งใช้ความเก่งกาจเชี่ยวชาญไปในการชักนำและโหมกระพือโลภะ โทสะ

โมหะ และค่านิยมทางสังคมที่ไม่พึงปรารถนานานัปการ ซึ่งเป็นไปตามอำนาจการชักนำของทฤษฎีที่เป็นโทษสามอย่างข้างต้น

การศึกษา แม้จะมีอิทธิพลโดดเด่นน้อยกว่าสื่อมวลชน แต่ก็นักแน่นลงไปถึงรากถึงฐานมากกว่าสื่อมวลชน

การศึกษานั้นไม่ควรจะมีความหมายเป็นเพียงการเตรียมคนไปหางานทำ เพื่อรับใช้ระบบแข่งขันตามแนวความคิดแบ่งแยกแบบเก่า การศึกษาจะต้องมุ่งจุดเน้นไปยังบทบาทที่สำคัญที่สุดของตน คือการพัฒนามนุษย์ตามแนวทางของการสร้างเสริมทัศนคติหรือทฤษฎีที่เกื้อกูลทั้งสามประการ การศึกษาเช่นนั้นจะช่วยให้เราสถาปนาสัมมาทฤษฎีลงได้ในสังคม

ในวงการเมือง ปัจจุบันนี้ ประชาธิปไตยกำลังซบเซา แต่ที่จริง คุณงามความดีของระบบระบอบประชาธิปไตยนั้น ก็ยังหาได้เป็นที่มั่นใจโดยสิ้นเชิงไม่ และผลสัมฤทธิ์ของมันก็ยังเป็นที่น่าสงสัยอยู่

พูดคร่าวๆ ก็คือ ตราบใดที่ประชาธิปไตยยังถูกรบอบงำด้วยทฤษฎีที่ผิดทั้งสาม ตราบนั้น มันก็จะไม่สามารถนำมนุษยชาติไปสู่ความเกษมศานติที่แท้จริง ประชาธิปไตยจะบรรลุจุดหมายสูงสุดของมันได้ ก็ต่อเมื่อรากฐานทางอุดมการณ์ของมันได้รับการแก้ไขให้ถูกต้อง

เวลานี้ มีการพยายามเอาประชาธิปไตยมาจับเข้าคู่กับลัทธิทุนนิยม หรือถึงกับจัดว่าเป็นลัทธิอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่นมีการพูดว่า “ประชาธิปไตยและเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี” และว่า “ประชาธิปไตยแบบตลาดเสรี” น่าสงสัยว่า ในขั้นสุดท้าย

ประชาธิปไตยจะเข้าคู่หรือเป็นหนึ่งเดียวกับทุนนิยมได้จริงหรือไม่ หรือมิฉะนั้นก็น่าสงสัยว่า ประชาธิปไตยที่เข้าคู่หรือเป็นหนึ่งเดียวกับทุนนิยมนั้น จะเป็นประชาธิปไตยที่ดีจริงหรือไม่

ลัทธิทุนนิยม กับลัทธิสังคมนิยม ที่มองเห็นกันได้ง่ายๆ ว่าเป็นระบบสองอย่างต่างกันอย่างตรงข้ามตรงกันนั้น ว่าที่จริงแล้วก็รวมลงในวัตถุนิยมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งสองอย่างนั้นแหละ และทั้งสองลัทธินั้นก็ล้วนตั้งอยู่บนฐานแห่งแนวความคิดแบบก้าวร้าวแบ่งแยกทั้งสามด้วยกันทั้งคู่

การล่มสลายของลัทธิสังคมนิยมคอมมิวนิสต์มิใช่เป็นเครื่องบ่งบอกว่า ลัทธิทุนนิยมจะเป็นระบบที่ถูกต้องดีงามแต่อย่างใด ในทางตรงข้าม มันกลับชี้ชัดว่า ในบรรดาลัทธิวัตถุนิยมที่ครอบงำโลก ๒ แบบนั้น เมื่อความล้มเหลวของลัทธิหนึ่งปรากฏออกมาแล้ว ความล้มเหลวของอีกลัทธิหนึ่งก็เป็นที่น่าคาดหมายได้

ขณะนี้ ไม่ว่าใครๆ ก็ได้ยินเสียงร้องทุกข์โศกเศร้ามากมายเกี่ยวกับผลร้ายที่เกิดขึ้นแก่สังคมและสภาพแวดล้อม จากความเจริญทางเศรษฐกิจ ตามแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ดำเนินตามระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ประชาธิปไตยจะดีงามประเสริฐได้ ก็ต้องชำระสะสางตัวเองให้หมดจดจากเชื้อร้ายที่เข้ามาแล้ว และตั้งมั่นอยู่บนรากฐานทางอุดมการณ์ที่ผุดผ่องดีงาม

ส่วนเศรษฐกิจนั้นเล่า ก็จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง มิใช่เพียงแค่ปฏิรูปหรือแปรรูปใหม่เท่านั้น แต่จะต้องพลิกผันรากฐานทางทฤษฎีกันใหม่เลยทีเดียว

ระบบประนีประนอมบนฐานความคิดที่ผิด ควรต้องปิดฉากลงไปด้วยกันกับศตวรรษที่ ๒๐

รวมความว่า จะต้องพัฒนาเศรษฐกิจพร้อมไปกับการพัฒนาตัวมนุษย์เองด้วย เพราะฉะนั้น การพัฒนาเศรษฐกิจจะต้องให้สมดุลด้วยการพัฒนามนุษย์ มิฉะนั้น ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจก็อาจจะเป็นเพียงภาพลวงตา

ดังที่ปรากฏในหลายกรณี ว่าเป็นความเจริญทางเศรษฐกิจที่ทำให้ธรรมชาติเสื่อมโทรมบ้าง เป็นความเจริญทางเศรษฐกิจที่ทำให้เพื่อนมนุษย์ด้วยกันเดือดร้อนบ้าง ตลอดจนเป็นความเจริญทางเศรษฐกิจที่ทำให้สูญเสียความเป็นมนุษย์ของตนเอง คือเป็นความเจริญทางเศรษฐกิจที่ทำลายความเป็นมนุษย์หรือ ทำลายคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ของตัวเอง ดังเช่นตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย คือ การที่มนุษย์ยอมตัว หรือถูกบีบบังคับให้ทอดทิ้งเกียรติภูมิของตนลงไปเป็นโสเภณีเพียงเพื่อเห็นแก่จะหาเงิน

บางทีก็มีความเจริญทางเศรษฐกิจชนิดที่ลวงตา เป็นภาพรวมออกมาว่า ประเทศมีความเจริญเติบโตใหญ่ทางเศรษฐกิจ แต่แท้จริงแล้วปรากฏว่าคนส่วนใหญ่สูญเสียความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ส่วนในบางกรณีประเทศไม่มีความเจริญเติบโตใหญ่ทางเศรษฐกิจ แต่คนกลับมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจดีกว่า ถ้าอย่างนี้ เรายอมไม่มีความเจริญทางเศรษฐกิจ เพื่อให้คนมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจจะดีกว่า

ไปๆ มาๆ สภาพการพัฒนาของโลกยุคปัจจุบันกลายเป็นว่า เพื่อจะให้มนุษย์ส่วนน้อยมีความสุข ก็ต้องให้ธรรมชาติและมนุษย์อื่นส่วนใหญ่ต้องยอมรับความทุกข์ เป็นความสุขจากการก่อทุกข์แก่ธรรมชาติและมนุษย์เหล่านี้ ธรรมชาติก็แย่ สังคมก็ยับเยิน และตัวคนก็ไม่มีความสุขจริง ในสภาพการพัฒนาแบบนี้ถึงแม้ธรรมชาติพินาศหมดก็ไม่พอที่จะทำให้คนมีความสุขแท้จริง พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า แม้จะเนรมิตภูเขาลูก ให้เป็นทองคำ ก็ไม่พอที่จะทำให้คนคนเดียวมีความสุขเต็มอิมตามความปรารถนาได้จริง ถึงแม้มนุษย์จะแก่งแย่งกันจนสังคมพินาศ คนก็ไม่มีความสุขจริง ต่างพวกต่างคนต่างแย่งกัน ต่างก็ไม่พบความสุขไปด้วยกัน ธรรมชาติพินาศหมดคนก็ไม่พบความสุข สังคมพังทลายหมดคนก็ไม่สุขจริง

ในระบบความคิดแบบแบ่งแยกแข่งขันต่อสู้กันนี้ ก็จะมีจริยธรรมเชิงลบขึ้นมาเป็นเครื่องจำกัดขอบเขต มีการตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นเป็นหลักประกันไม่ให้ล่งละเมิดล้ำแดนกัน ดังที่กำลังย้ำเน้นให้มีความยับยั้งสั้งวร (restraint) ต่อธรรมชาติ ให้มีความยอมทนกันได้ (tolerance) ระหว่างมนุษย์ต่างศาสนา ตลอดจนการเรียกร้องปกป้องสิทธิมนุษยชน (human rights) ซึ่งในที่สุดก็จบลงด้วยการประนีประนอม (compromise) โดยยอมประนีประนอมกับธรรมชาติ และประนีประนอมระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

ระบบนี้จึงจบลงด้วยการที่ต่างฝ่ายต้องยอมเสียบางอย่างเพื่อไม่ให้เสียทั้งหมด ต่างฝ่ายต่างยอมที่จะไม่ได้เต็มตาม

ต้องการ เพื่อให้ทันได้บ้าง เพราะฉะนั้น จึงเป็นระบบที่แก้ปัญหา ไม่ได้จริง ทำได้เพียงครึ่งๆ กลางๆ หรือเพียงขอไปที

ในยุคใหม่นี้ ที่ทุกอย่างเป็นเรื่องของโลกหรือเป็นเรื่องระดับโลก (global) มนุษย์จะอยู่ในชุมชนโลก (world community) อันเดียวกัน แนวความคิดหรือทฤษฎีเก่าๆ แบบแบ่งแยกแข่งขันแย่งชิงต่อสู้กันนั้น ใช้ไม่ได้ ไม่เหมาะแล้ว ไม่พอที่จะทำให้โลกมีสันติสุข มันเป็นเรื่องของอารยธรรมที่มีจริยธรรมแนวลบ ซึ่งได้แค่เป็นเครื่องพุงโลกไว้ก่อน เพียงในขั้นของการประนีประนอม เหมือนการสงบศึกชั่วคราว จึงไม่เพียงพอที่จะช่วยให้โลกมีสันติและประชาชนมีความสุข แต่จะต้องมีจริยธรรมแนวกวมาช่วยเติม และจะต้องปรับตัวเข้าสู่แนวความคิดใหม่

เริ่มยุคใหม่แห่งศตวรรษที่ ๒๑

ด้วยแนวความคิดใหม่เติมแท้แห่งสัจธรรม

พระพุทธศาสนาสอนว่า

๑. มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ที่ทุกส่วนส่งผลกระทบต่อกัน จึงต้องทำการที่เกื้อกูลประสานกลมกลืนกัน เพื่อให้เกิดผลดีในการอยู่ร่วมกันนั้น

๒. มนุษย์สัตว์ทั้งปวงเป็นเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติเสมอเหมือนกัน ทุกชีวิตรักสุขเกลียดทุกข์กลัวตายเหมือนกันไม่มีการแบ่งแยกแตกต่าง การทำร้ายสัตว์ไม่ว่าชีวิตใด ก็เป็นสิ่งที่ไม่ดีทั้ง

สิ้น มนุษย์ควรมีเมตตาและไม่ตรีที่ไม่จำกัดแบ่งแยก มีแนวโน้มของจิตใจในทางที่จะช่วยเหลือเกื้อกูล มุ่งความสามัคคีและมีความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๓. ชีวิตที่ดั่งามสูงสุดเป็นชีวิตที่มีความสุขด้วยความมีอิสรภาพ นอกจากอิสรภาพภายนอกที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อม เริ่มแต่ความปลอดภัยจากความขาดแคลนปัจจัย ๔ และการพ้นจากการเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์แล้ว สูงขึ้นไปมนุษย์จะต้องมีอิสรภาพภายใน ซึ่งเกิดจากการพัฒนาตน ด้วยการพัฒนาจิตปัญญา จนกระทั่งมีความสุขที่เป็นไทแก่ตนเอง ซึ่งทำให้เขาสามารถกลับมาเกื้อกูลต่อธรรมชาติแวดล้อมและเพื่อนมนุษย์ได้ดียิ่งขึ้น

ขอพูดย้อนต้นซ้ำอีกหน่อยว่า ขั้นต้นเราต้องอาศัยธรรมชาติแวดล้อมและสังคม เราจึงต้องมีอิสรภาพ ๒ ด้านนั้น ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อเป็นปัจจัยเอื้อให้เรามีโอกาสที่จะพัฒนาอิสรภาพภายในขึ้นได้ แต่เหนือขึ้นไปเราจะต้องใช้โอกาสเท่าที่มีนั้นในการพัฒนาตนให้มีอิสรภาพภายในขึ้นจริงๆ เพื่อให้ตนเองเป็นอิสระในตัว อิสรภาพสองอย่างแรกจึงจะมีหลักประกัน

ถ้าไม่มีอิสรภาพภายในเป็นฐาน และเป็นประกัน อิสรภาพสอง อย่างด้านนอกก็จะไม่สำเร็จ อย่างน้อยก็ตั้งอยู่นานไม่ได้ แต่ถ้ามนุษย์พัฒนาตัวเองให้มีอิสรภาพภายในแล้ว เขาก็จะไม่เรียกร้องจากธรรมชาติเกินสมควร และไม่มุ่งแต่จะแข่งขันแย่งชิงกันกับเพื่อนมนุษย์ แต่จะหันมาเกื้อกูลและร่วมมือกันมากขึ้น ทำให้

เกิดมีจริยธรรมในทางบวก ที่ไม่ตันอยู่แค่การประนีประนอม แต่จะไปถึงความประสานกลมกลืนกันด้วย

ในสภาพเช่นนี้ ความเจริญทางเศรษฐกิจก็จะสมดุลด้วยการพัฒนาตัวมนุษย์เอง ซึ่งจะทำให้เกิดผลสอดคล้องกับความมุ่งหมายของการประชุมสหประชาชาติโลก ปี ๑๙๙๓ (1993 Parliament of the World's Religions) ครั้งนี้ที่ว่า จะสนับสนุนให้มีการร่วมงานร่วมการกันสืบต่อไปในการเสริมสร้างสันติภาพ บรรเทาความทุกข์ยากเดือดร้อน และอนุรักษ์ผืนโลก ความมุ่งหมายทั้งสามประการของการประชุมนี้ จะสำเร็จเองในตัว

ในทางตรงข้าม ถ้าคนยังมีทวิภูมิแบบเดิม ทุกอย่างจะขัดแย้งกันในตัว เพราะถ้าจะให้คนมีความสุข วัตถุประสงค์สามอย่างนั้นก็ต้องเสีย แต่ถ้าทำตามหลักที่ว่ามานี้ เมื่อบุคคลแต่ละคนมีความสุข ความสุขของบุคคลนั้นก็กลับไปช่วยหนุนวัตถุประสงค์สามข้อให้สำเร็จด้วย ทั้งให้มนุษย์อยู่ร่วมกันโดยสันติ ทั้งบรรเทาความทุกข์ยากเดือดร้อน และอนุรักษ์ผืนโลกไว้ได้ วัตถุประสงค์ทั้งสามประการจะสำเร็จหมด

แต่ก็ต้องเตือนว่า จะสำเร็จแค่ใดก็อยู่ที่ระดับของการพัฒนาตนและการเข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริงของมนุษย์

อย่างไรก็ตาม การประชุมนี้ไม่ได้กำหนดความมุ่งหมายเกี่ยวกับเรื่องความสุขของบุคคล ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญ ต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวแห่งวัตถุประสงค์ของการประชุมนี้ จึงขอเสนอแนะว่าการประชุมทำนองนี้ควรจะได้ยกเอาเรื่องอิสรภาพและความสุขของบุคคลขึ้นเป็นข้อพิจารณาด้วย

จริงอยู่ ในทางพระพุทธศาสนานั้นท่านถือว่า มนุษย์ที่พัฒนาสมบูรณ์แล้ว จะกำจัดละโลก โกรธ หลงได้ทั้งหมด แต่มนุษย์จะต้องพัฒนาขึ้นไปตามลำดับเป็นขั้นตอน

สำหรับคนทั่วไป คุณสมบัติสำคัญที่จะใช้วัดระดับการพัฒนา ก็คือการละความเห็นผิด ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในขั้นต้นๆ ของการพัฒนามนุษย์

ถ้าละความเห็นผิด โดยแก้ไขความเห็นให้ถูกต้องได้แล้ว ถึงจะยังไม่หมดโลภะ และโทสะ ยังมีความเห็นแก่ตัว ยังมีความโลภ มีความเกลียดโกรธชิงชังกันบ้าง ก็จะไม่มีพิษสงมากนัก จะเกิดเป็นปัญหาเฉพาะกรณีๆ และเป็นเรื่องชั่วคราวระยะสั้น แล้วก็หมดเรื่องไปเป็นเรื่องๆ ไม่รุนแรง ไม่ยืดเยื้อ ไม่กว้างไกล ไม่ยาวนาน เพราะไม่มีทิวฐิเป็นที่ยึดเกาะเกี่ยว แต่ถ้าโลภะ และโทสะนั้น มีทิวฐิคอยรับรองและเป็นฐานรองรับเป็นที่ยึดเกาะเกี่ยวแล้ว มันก็จะมีผลร้ายกว้างไกลและลึกล้ำยาวนานมาก

เพราะฉะนั้น ในการพัฒนามนุษย์ พระพุทธศาสนาจึงกล่าวถึงคุณสมบัติขั้นแรกว่าได้แก่การละความเห็นผิดได้ เมื่อแก้ไขความเห็นให้ถูกต้องแล้ว ถึงเขาจะยังมีโลภะ และโทสะ มันก็จะอ่อนกำลังลง และก่อผลร้ายในวงจำกัด ดังที่ท่านกล่าวถึงพระโสดาบันว่าละความเห็นผิดได้ แต่โลภะและโทสะเพียงแคเบาบางลง ยังไม่หมด นอกจากนี้ อิทธิพลของโลภะและโทสะนั้น ก็จะถูกกลบและถูกแปรผัน ภายใต้อพลังสร้างสรรค์ของแนวความคิดหรือทิวฐิที่ถูกต้อง ซึ่งก่อให้เกิดผลที่ดียิ่งมากมายแผ่ขยายออกไป

สร้างสรรค์อารยธรรมใหม่ ให้แก่ศตวรรษที่ ๒๑ เพื่อสันติสุขที่แท้และยั่งยืน บนฐานความคิดที่ถูกต้องสมบูรณ์

ช่วงนี้ก็เลยขอพูดแทรกเพิ่มขึ้นนิดหน่อยเป็นข้อสังเกต ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับทางศาสนาอยู่มาก คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์อย่างหนึ่ง และความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อสังคมอย่างหนึ่ง

ในการอยู่ร่วมกันระหว่างศาสนานั้น ทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์จะต้องมีเมตตา และปฏิบัติต่อกันด้วยความเห็นใจ ค่อยพูดค่อยจากัน ซึ่งจะทำให้คนต่างศาสนาอยู่กันได้ด้วยความเห็นใจไม่ตรี

แต่ในความสัมพันธ์กับสังคม มนุษย์ไม่สามารถที่จะไปต่อรองหรือผ่อนปรนกับสังคมได้ เช่นจะปรับสังคมให้เข้ากับตนไม่ได้ เรื่องนี้จะต้องแยกให้ถูกต้อง

มนุษย์กับมนุษย์ แม้ต่างศาสนากันก็สัมพันธ์กันด้วยเมตตาไม่ตรี แต่กับสังคม มนุษย์จะต้องสัมพันธ์ด้วยปัญญา ต้องตรงไปหาตัวความจริง ที่ไม่เข้าใครออกใคร เพราะฉะนั้น การใช้ปัญญาจะต้องเป็นอิสระ มนุษย์จะโอนอ่อนผ่อนสังคมเข้ากับความต้องการของตัวเองไม่ได้ แต่จะต้องพุ่งตรงเข้าไปให้ถึงตัวความจริงของมัน ดังนั้น การแสวงปัญญาจึงต้องเอาความเป็นอิสระตามความเป็นจริงโดยไม่มีการบีบคั้นกีดกันหรือโอนอ่อนผ่อนตาม แต่มนุษย์ที่ต่างศาสนากันสามารถพูดกันด้วยเมตตาไม่ตรี

ถ้ามนุษย์แยกทำที่ ๒ อย่าง คือทำที่ของมนุษย์ต่อมนุษย์ กับทำที่ของมนุษย์ต่อสัตว์หรือธรรมชาติออกจากกันได้ และปฏิบัติให้ถูกต้อง ก็จะไม่มีปัญหา

ปัญหาในวงการศาสนาตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ที่มีการขัดแย้งทะเลาะวิวาท ตลอดจนรบราฆ่าฟันทำลายกันก็เพราะความสับสนในเรื่องนี้ด้วย กล่าวคือ

คนพวกหนึ่งก็เลยเถิดไป ในแง่ที่ว่าตนเห็นอย่างไรก็จะบังคับให้เพื่อนมนุษย์ต้องเห็นอย่างนั้น คนอื่นจะต้องเห็นสัตว์หรือเหมือนตน

ส่วนอีกพวกหนึ่งก็สุดโต่งไปอีกทางหนึ่ง โดยบอกว่าให้ประสานสามัคคีกัน โดยให้ถือว่าสัตว์หรือความจริงนั้นมีเหมือนกันทุกศาสนา เหมือนกับจะปรับสัตว์ให้มาเป็นตามที่มีมนุษย์ต้องการ ซึ่งเป็นไปไม่ได้

ตกลงว่า ทำที่ที่ถูกต้องก็คือมนุษย์อยู่กับเพื่อนมนุษย์ด้วยเมตตา และมนุษย์อยู่กับสัตว์ด้วยปัญญา ถ้าทำอย่างนี้ก็ถูกต้องไม่มีปัญหา

เมื่อนำเอาทฤษฎีคือแนวความคิดที่ถูกต้องเข้ามาแล้ว แม้แต่วิทยาการต่างๆ ก็ดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง คือ

๑. เราจะมีวิทยาศาสตร์ ทั้งวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและวิทยาศาสตร์ประยุกต์ พร้อมทั้งเทคโนโลยี ที่ไม่คิดจะพิชิตธรรมชาติ ไม่เอาเปรียบธรรมชาติ แต่มุ่งรู้ธรรมชาติตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นทัศนคติที่ช่วยให้มนุษย์เข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริง

๒. **สังคมศาสตร์**ทั้งหลาย ก็จะต้องอยู่บนฐานความคิดที่มองมนุษย์ไม่แบ่งแยก และไม่มุ่งแข่งขันหาพลังอำนาจที่จะชมหรือครอบงำกัน แต่มองกันเป็นเพื่อนร่วมโลกร่วมกฎธรรมชาติ ที่มุ่งหน้าไปในทิศทางของความร่วมมือและประสานกลมกลืนกัน

๓. **มนุษยศาสตร์** ก็จะหันมาเน้นเกี่ยวกับความเพียรพยายามของมนุษย์ในการเข้าถึงคุณค่าสูงสุดแห่งความมีอิสรภาพที่เป็นภายในและการพัฒนาความเป็นมนุษย์ จะเสริมหนุนให้มนุษย์พัฒนาตน จนบรรลุอิสรภาพที่แท้จริง และกลับมาเป็นฐานที่ถูกต้องให้แก่ศาสตร์สองหมวดแรก ทั้งวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและสังคมศาสตร์

มนุษย์ยุคปัจจุบันในศตวรรษที่ ๒๐ ได้สร้างปัญหาโดยสะสมกรรมต่างๆ ที่จะทำให้เกิดเป็นปัญหาโผล่ขึ้นต่อไปอย่างมากมายในศตวรรษที่ ๒๑ มนุษย์ศตวรรษที่ ๒๑ จึงจะประสบปัญหาที่เป็นมรดกในทางร้าย ที่อาจนำไปสู่ความพินาศ ที่มนุษย์รุ่นก่อนสร้างไว้ให้

ถ้ามนุษย์ปัจจุบันในศตวรรษที่ ๒๐ จะแก้ไขปัญหาเพื่อช่วยคนยุคต่อไป ให้ศตวรรษที่ ๒๑ เป็นศตวรรษแห่งสันติสุขซึ่งแก้ปัญหาลำบาก ก็จะต้องไม่สืบต่อกระแสแห่งปัญหานี้ โดยจะต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและการกระทำทุกอย่าง ตลอดจนไปถึงความคิดจิตใจ โดยเฉพาะทฤษฎีทั้งสามที่กล่าวมา

แนวความคิดหรือทฤษฎีที่เสนอมานี้ทั้ง ๓ ประการนั้นเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับยุคสมัยปัจจุบันนี้ที่ธรรมชาติแวดล้อมกำลังเสื่อมโทรมจนทำให้การพิชิตหรือเอาชนะจะกลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความ

หมาย ทรัพยากรธรรมชาติก็ร่อยหรอจนจะไม่มีให้เราผลาญหรือจัดการตามปรารถนาได้ต่อไป และในระหว่างมนุษย์ด้วยกันเองโลกก็แคบเข้า เพราะการสื่อสารคมนาคมรวดเร็วทั่วถึงจนผู้คนทั่วทั้งโลกกลายเป็นชุมชนอันหนึ่งอันเดียว

ในสภาพเช่นนี้ มนุษย์จะต้องอยู่ร่วมกันด้วยดีให้ได้ ถึงเวลาที่จะต้องข้ามพ้นลัทธิแห่งการประนีประนอมเข้าสู่สัจธรรมแห่งความประสานกลมกลืน

ทั้งหมดนี้จะสำเร็จได้ก็ด้วยการที่มนุษย์เข้าถึงอิสรภาพแท้จริง ที่ตนเองเป็นอยู่อย่างมีความสุขได้โดยขึ้นต่อสภาพแวดล้อมน้อยลง คือออกไปครอบงำจัดการเอาจากสิ่งแวดล้อมน้อยลง และหันไปเกื้อกูลให้มากขึ้น แล้วมนุษย์เองก็จะประสบความสำเร็จจากอิสรภาพที่แท้จริงนั้นด้วย

ขอจบปาฐกถาหรือการบรรยายเสนอแนวความคิดแก่ที่ประชุมเพียงเท่านี้